Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 248 (13848) | 1988 чылдың октябрь 26, среда | 1925 чылда үндезилеттинген. | 3 көпеек.

ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

ДЕТКИП ТУР МЕН

ССРЭ-ниң Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузунуң төлевилелин улуг сонуургал-биле номчуп таныжкаш, чүүлдүгзүнүп деткидим. Ылаңгыя соңгулда системазының талазы-биле 13-кү эгеде кииргилээн өскерилгелер, оон иштинде 96-гы чүүлде: «ССРЭ-ниң хамаатызы улус депутаттарының ийиден ажыг Советтериниң хары угда депутады болбас ужурлуг» деп айытканы черле чүүлдүг. Чүге дээрге хары угда ийиден ажыг Советтер депутаалынга депшиттирген кижи соңгуттурганы Советтер бүрүзүнге «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» хоойлуда көрдүнген хүлээлгелерни чедир күүседири берге, болдунмас болгай. Ынчангаш оон кызыгаарын айтып, өскерилгелер болгаш немелделер кииргенин чүүлдүгзүнүп, номчуп таныштым.

Ол ышкаш 101-ги чүүлде соңгулдаларга белеткелди ажыы-биле болгаш ажыкчарлыг боттандырар, депутаттарга кандидаттарның политиктиг, ажыл-ишчи, хууда шынарларын хостуг болгаш бүгү талалыг чугаалажып көөр арганы бергени, аңаа массалыг информацияның бүгү-ле чепсектериниң хостуун магадылааны —Советтер депутаттарының кандидаттарынга эң-не төлептиг кандидатураларны шилип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, хостуг эргени магадылап, демократияны калбартып турарын деткип, таарзынар-дыр мен.

Аваа МОНГУШ.
Партияның, күш-ажылдың хоочуну.

Кызылдың үлетпүр бараанпар садыының коллективтери ССРЭ Конституциязынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга хамаарыштыр Хоойлулар төлевилелдери-биле бо хүннерде таныжып турар.
ЧУРУКТА: ук садыгның № 11 магазининиң ажылдакчыларының хостуг шагында ук документилер-биле таныжып турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮЕ-БИЛЕ ДҮҮШКЕК

ССРЭ Конституциязынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларынга хамаарыштыр өскерилгелер база эдилгелер дугайында Хоойлулар төлевилели-биле таныжып эгеледивис. Ол бистиң ниитилеливистиң амыдыралынга чугула ужур-дузалыг документилер болур дээрзи баштайгы таныжылга үезинде билдинди.

Совет соңгулда системазын сайзырангайжыдарын үе негеп келген. Хоойлулар төлевилелдеринде кирген чүүлдер бистиң бо үевистиң негелдези-биле дүүшкек дээрзин демдеглээри чугула. Ынчангаш киирген эдилгелерни бүрүнү-биле деткип тур мен.

Бодум механизатор кижи мен. Күскү үеде тараа ажаалдазынга ажылдап турдум. Ам машина мунуп, кывар-чаар материалдар сөөртүп тур мен. Чай чок ажылымга кедээ Совет депутадының хүлээлгезин күүседири шаптык болбайн турар, округумда ажылды чорудуп турар мен. Ам бо хүннерде Хоойлулар төлевилелдерин чонга таныштырып, оларның санал-оналын дыңнаар мен. Чүге дээрге мен чоннуң төлээзи болгай мен.

Сергей СЕРГЕЕВ.
Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору, Бояровка кодээ Совединиң депутады.

ҮНҮМ КАТТЫМ

ССРЭ Конституциязы — бистиң ёзулуг Алдын хоойлувус. Ону ынчаар чоргаарал-биле адап турарывыс-даа чөп. Совет кижилерниң, бистерниң ажылдаар, өөренир, дыштаныр, назылап кырааш пенсияны, өске-даа дузаламчыны алыр эргелеривисти ында магадылаан болгай.

Мен бодум алды уругну божааш, кижизидип, бут кырынга тургустум. Кырган-ава мен. Уругларым дөгере өглүг-баштыг, ак сеткилдиг ажылдап, эки чурттап чоруурлар. Уругларымның оглу, кызы база хөй. Оларны өстүрүп, кижизидеринге шыдаар шаам-биле дузалажып чоруур мындыг мен. Амгы сайзырангай үени магадап чор мен. Бүгү-ле эки чүүлдер кижиге бараан болган. Ажылдаар, өөренир, дыштаныр, ылангыя хөй уругларлыг бот-иелерге күрүнениң дузазы, кичээнгейи улуг. Демократчыдылга, ажыкчарлыг чорук калбарып турар.

Бо бүгүнү карак-биле көрүп, кулак-биле дыңнап, солун, сеткүүлден номчуп, таныжып чоруур кырган мен. Назы дөгүп, кырып бар чытса-даа, ажы-төлүмнү эки-ле чорзуннар деп сургап, чагып олурар мен. Бодум хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, пенсиялаан-даа болзумза, чайгы үелерде күш-ажылга уруумну киириштирип чор мен. Ол — Совет Конституцияның ачызы. Чуртувуста амыдырал магалыг, аас-кежиктиг совет кижилер эде тургустунуушкунче кирген.

ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузунуң, ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузунуң төлевилелдерин солуннардан номчуп, таныжкаш, ында айыткан чүүлдерни бодум хуумда чүүлдүгзүнүп деткиир-дир мен.

Антонида ОЮН.
Күш-ажылдың хоочуну, пенсионер.

Хүннүң чугула айтырыглары

КҮШТҮ МӨӨҢНЭЭР

Бистиң совхозтарывыстың долу бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын-биле ажылдап эгелээни 1988 чыл доостурунга чедир ийи ай ажыг үе арткан. Хөй орулганы алыры мал продуктуларын бүдүреринден, ону күрүнеге садарындан база кол хамааржыр, а чамдык ажыл-агыйларның экономиказында чүгле мал ажылы колдаан болгай. Ынчангаш ам бисте мал продуктуларын күрүнеге садарының чыл планының күүселдези кандыгыл? **(октябрь 16-да медээ, центнер-биле).**

Районнар	эът 1	эът 2	сүт 1	сүт 2
Бай-Тайга	8969	52,2	5333	79,6
Мөңгүн-Тайга	10312	100,1	910	82,7
Барыын-Хемчик	11742	64,9	13068	86,0
Өвүр	12559	92,4	3797	94,9
Сүт-Хөл	11351	66,8	12735	87,8
Чөөн-Хемчик	9613	57,9	23540	90,5
Улуг-Хем	23686	72,2	38809	86,2
Таңды	24564	79,2	60609	84,2
Бии-Хем	19095	77,6	59666	82,3
Тожу	2459	60,0	4481	89,6
Каа-Хем	16821	72,5	38346	79,1
Тес-Хем	10833	69,0	7746	94,5
Эрзин	15480	83,2	6083	89,5
Кызыл	28691	77,1	29163	85,8
Кызыл хоорай	1844			
Республика	208019	74,3	304686	84,6

ТАЙЫЛБЫР: 1—күүселдези, 2—хуузу.

Күрүнеге эът садарының чыл планын ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг база «Мөген-Бүрен», «Ак-Чыраа» совхозтар ажыр күүсеткилээн. А «Мурнакчы», «Кара-Хөл», «Тыва», «Большевик» «Тоора-Хем» совхозтар 50 хуу безин чедирип чадаан.

Сүт садарының планын «Торгалыг», «Хөндергей», «Россия», Чүргүй-оол Хомушку аттыг, «Кызыгаар», «Таңды-Сыны», «Шамбалыг» совхозтар черле кызымак ажылдааш, октябрь 16-га чедир ажыр боттандырган.

Бай-Тайгада бо чылын чаа тургустунган «Кызыл-Даг» совхоз 400 центнер сүт дужаар турган, чүгле 117 центнерин саткаш, планын 29,3 чедирген. Бо болза республикада эң-не кудуку көргүзүг. Ол ышкаш «Тере-Хөл», «Бай-Тал» база хөй сүттү дужаар «Россия», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтарда байдал дүвүренчиг.

Чиик үлетпүрге эң чугула чиг-эт — дүктү садарының чыл планын республика октябрь 1-ге чедир 95,4 хуу күүсеткен. Бо талазы-биле Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Улуг-Хем, Бии-Хем, Тожу районнар даалгазын ажыр боттандырган, а Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнар тус-тузунда планын 81-ден 86 хуу чедирген.

Мал продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле бисте улуг четпестерниң бары үстүнде киирген сан-чурагайлардан илдең-дир.

Ам фермалар кыштагларда чеде бергилээн. Мал чемин эки болбаазырадып берип турган сүт саалдазын көвүдедириниң аргазы база бар. А дүк планын күүседири-биле чоннуң ортузунга тайылбыр ажылын чорудар, артыкшылдыг дүктү тыптынар херек. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, мал продуктуларын күрүнеге садарының чыл планын күүседири-биле бүгү-ле организастыг хемчеглерни алыры ажыл-агый, РАУК удуртукчуларының, специалистериниң кол сорулгазы.

СЕПТЕТТИНИП КИРГЕН

Улус депутаттарының Бии-Хем район Совединиң доктаамал комиссиязы, агроүлетпүр каттыжыышкынының специалистери, улусчу контроль комитеди ниитиниң малын кыштагладырынга совхозтарның канчаар белеткенгенин хынап көргеннер. Районнуң чамдык ажыл-агыйлары кышты шору белеткелдиг уткуп турарын хыналда көргүскен. Чижээлээрге, «Кызыл тараачын» совхозтуң мал чемин болбаазырадыр цеги бүрүн белеткеттинген. Мал чемин аңаа инектерге хоолулут кылдыр болбаазырадып берип турар. Ферманың инектерин хүр кыштадырынга, оларның продуктулуун кудулатпазынга ук цехтиң дузазы улуг. Туран сүт-бараан фермазында одалга системазын септээн. Кышкы үеде одаар хөмүр-дашты база четчири-биле курлавырлаан. Шивилиг сүт-бараан фермазында кышка белеткел багай эвес. Одалга системаларын септээн, инек кажаазын арыглааш, чугайлааш, соңгаларын шилдээн. «Кызыл тараачын» совхозтуң малчыннарының кыштагларында өдек аштаалгазын чоруткан.

«Ээрбек» совхоз кыштаглаашкынга белеткелди чазын-на эгелээн. Кыштагларда кажааларының көржениин ынчан-на хоорган. Малчыннарның кыштагларында кажааларның, бажыңнарының септелгезинге 2 тудугжу бригада ажылдап чайлаан. Кыштагларның хөй кезиин олар септээн. Кажаалар кышка долузу-биле белеткеттинген. Малчыннарның одаар чүүлүн кыштагларның чартык кезиинде чедирген, ол ажыл уламчылап турар. Ол ышкаш малга бээр саваң, сиген кыштагларда чедирген. Малды кыштан хүр ажырар дээш бо ийи совхозтуң малчыннары хемчеглерни немей ап чорудуп турарлар. Эрткен кышка деңнээрге, бо кыжын ниитиниң малы хүр кыштаарының магадылалы бо ажыл-агыйларда тургустунган.

«Саян», «Хадын», «Өөк» совхозтар бо чылын база кыштаглаашкынга белеткелди орайтатканнар. Бо чугула ажылдың кол нуруузун сентябрь, октябрь айларда далаш кылыр ужурга таварышканнар, оон шынары багай болуру чугаажок. Чижээлээрге, «Хадын» совхозтуң сүт-бараан фермазынга кол септелге ажылдарын саадаткан. Инек төрүдер салбырның эжиктерин, профилакторийниң одалга системазын, суук бок аксыр хоорзаларны бетоннаарын кыш удур кылган. Сүт-бараан фермазында мал чеминиң цеги үрелик, ону септевээн. Бызаа кажааларының ханаларын, шалазын, эжиктерин база кыштаглаашкынче кирип турган септээн. Бок аштаар транспортёр аштаттынмайн, чайны өттүр бокка туттуруп чыткан. Ферма электри дериглелгезинге септелге херек. Сентябрь айның эгезинде хыналда үезинде Сайгара фермазының септелгезин шуут эгелевээн турган. Фермага тургускан дериг-херекселди база чылдан чылче ажыглавайн келген. Ында мал чеминиң цегин саадаткаш, каш чыл улаштыр ажык чок тургускан. «Хадын» сүт-бараан, Сайгара фермазында септелге ажылдары ам-даа уламчылавышаан.

«Саян», «Өөк» совхозтарга эрткен кыштаглаашкынга белеткел шоолуг эвес болган. Оон түңнелинде ниитиниң малының кыштаглаашкыны бо ажыл-агыйларга бергедээшкиннер-биле эрткен. Оон кандыг-даа түңнелди ук ажыл-агыйларның удуртукчулары кылбааны илдең. Сентябрь айның эгезинде эрттирген хыналда үезинде «Өөк» совхозтуң малчыннарының кыштагларында кажааларның өдээ аштаваан, кыштагларының девискээри бокка дуй туттурганы, кажааларының чамдызынга капитал септелге чорудар апарганы, каяа кыштаарын малчыннарының чамдызының билбес болганы илерээн. Улусчу контроль комитединиң киржилгезиниң соонда, кыштагларны септеп эгелээн. Аңаа 2 тудугжу бригаданы киириштирген. Ол өйде 15 малчын кыштагларга септелге чорудар ужурлуг турган. Белеткел ажылдарын орайтап эгелээнинден ол ажылдар саадаан. Бай-Будуктар деп черде электри шугуму шөер чагыларны тургуспаан дээш өске-даа ажылдар ур үе иштинде кылдынмайн турган.

Бии-Хемниң «Саян», «Хадын», «Өөк» совхозтарының кыштагларында, фермаларында септелге уламчылавышаан. Малчын кыштагларны кыштаглаашкынга белеткээриниче баш удур сагыш салбазының түңнели ол. Кыштаглаашкын эгелей бергенде септелгени уламчылап турар.

Кыштаглаашкынга белеткелде четпестерни дарый чайладыры-биле бүгү хемчеглерни ап чорударын Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитеди «Саян», «Хадын», «Өөк» совхозтарның директорларынга саналдаан.

Алексей КАРА-ООЛ.
Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң инспектору.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

СЭКП Төп Комитеди «Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди күштелдирер айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаалдарын күүседип турарының дугайында» доктаалды хүлээп алган.

«Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның 1985 чылдың май 7-де доктаалын болгаш бо айтырыглар талазы-биле өске-даа шиитпирлерни күүседир талазы-биле партия, совет органнарның болгаш хөй-нийти организацияларының калбартып чоруткан ажылы ниитилелге мөзү-шынар байдалын кадыкшылдарынга, корум-чурумну быжыглаарынга улуг салдарны чедирген деп доктаалда демдеглээн. Кадык чаагай амыдыралды бадыткаар чорук эде тургустунуушкун политиказының чарылбас чугула кезээ болу берген.

Арагалаашкын-биле демиселге эки түңнелдерни бо ажылды партияның принципиалдыг айтыышкыннарынга дүүштүр комплекстиг, чайгылыш чок болгаш чүткүлдүг, кижизидилге, экономика, медицина болгаш административ-эрге-хоойлу хемчеглерни билдилиг-биле холбаштырып турар черлерде чедип ап турарын эрткен үш ажыг чылдарның дуржулгазы көргүскен. Партия, совет, эрге-хоойлу камгалаар органнарның болгаш хөй-нийти организацияларының каттыштырган күженишкиннери бүдүрүлгеге болгаш хөй-нийти черлеринге арагалаар таварылгаларның санын илдең-биле кызырар арганы берген. Өг-бүлелерде байдал экижип, озал-ондактар болурунуң деңнели кызырылган. Арага ишкеш, кем-херек үүлгедир чоруктар кызырылган.

Ынчалзажок үндезин чаартылгалар ам-даа чедип алдынмаан деп доктаалда демдеглээн. Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди күштелдирери-биле тургускан калбак аргаларны чурттуң хөй регионнарынга болур-чогууру-биле ажыглаваан, кызымак, хүн бүрүдеги ажыл-биле быжыглаваан. Социал чарыы айтырыгларның бирээзин шиитпирлээр үеде административтиг хемчеглер алыры-биле, шуугаазының, кыска хуусаалыг кампаниялар эрттирери-биле кызыгаарлаттынып турган. Партия органнары арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселге кол күштү— хөй-нийтини, күш-ажылчы коллективтерни, чурттап турар чериниң аайы-биле чонну көдүрүп шыдаваан.

Партия комитеттериниң элээн кезиинге байдалды шын үнелеп билири, хүлээп ап турар шиитпирлерниң социал болгаш кижизидикчи салдарын баш удур көөрү, партия, совет, хөй-нийти организацияларының, эрге-дүрүм камгалаар болгаш ажыл-агый органнарының корум-чурум хажыдыышкыннарын баш удур болдурбас база оларны үндүрүп кээп турар чылдагааннарны чайладыр талазы-биле практиктиг хелелишкиннерни таарыштырып шыдавас болган.

Арагалаашкын-биле демисел херээнге хоруур, түрүдер аргалар, эмин эрттир изиглендирер, хөлээр чоруктарның угланыышкыны улуг хораны чедирип турар. Бүдүн-бүдүн районнарны болгаш хоорайларны «арага ишпестерниң зоназы» кылдыр чарлаарда, хөй-нийтиниң бодалын барымдаалаваан, кижизидилге ажылын күштелдирери-биле быжыглаваан. Вино-водка кылыгларын бүдүрериниң хемчээлин доктааткан даалгадан дыка мурнап, далаш-биле кызырган, коньяк, чымчак арага, шампан болгаш пиво бүдүрерин үндезин чокка эвээжеткен, оларны кылыр чиг эт болгаш бүдүрүлге баазаларын узуткап турган. Спирт аймаан садар талазы-биле чурумну болгаш садыг четкизиниң ажылын чурумчударынга бодал чок чоруктарны болдуруп турган.

Мындыг чоруктар спирт аймаан улуг херегле бараан кылдыр көөр чорукка, узун оочурларга, самогон хайындырарын дыка көвүдедиринге, спирт аймаан улуг өртекке садарынга, токсикоманияга болгаш наркоманияга чедирип келген. Чигир болгаш кондитер кылыглары садыглаарынга бергелер тургустуна берген. Алкоголь суксуннарының бараанныг фондуларын эвээжетсе-даа, эргежок чугула бараанарны болгаш хелезилиг ачы-дуза чедирилгезин сайгарар болгаш бүдүрер ажылдың чогуур өзүүшкүнүн хандырбаан.

Байдал мынчаар тургустуна берген турда-да, партия, совет, хөй-нийти организацияларының чамдык ажылдакчылары тургустувуп келген айтырыгны улуг хожудаашкын-биле шиитпирлеп турар. Партия эге организациялары, партия органнары бүдүрүлгеге арагалаар чоруктар-биле эптежип, аңаа принципиалдыг эвес бооп турар.

Сөөлгү үеде хөй-хөй черлерде арагалаашкын-биле демисел кошкаан, оон дээштии сулараан, арагачыларга хамаарыштыр хөй-нийтиниң ону буруу шаап көөр байдалын тургуспаан. Ылангыя таарымчалыг эвес байдал демир-орук болгаш автомобиль транспортунда тургустунган. Кудумчуларга кем-херек үүлгедиишкиннериниң саны көвүдээн. Назы четпээннерниң, элээди уругларның аразында чурум үрээр чорук көвүдээн.

Иштики херектер органнарының арагалаашкын-биле, самогон хайындырары-биле, чигирни болгаш өске-даа продуктуларны чиижең өртекке садары-биле демиселге идепкейи сулараан. Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузар талазы-биле угланыышкынны амыдыралга боттандырып чорудар талазы-биле ажылды ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң, ССРЭ-ниң Кинематография талазы-биле күрүне комитединиң, ССРЭ-ниң Улус өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң, Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң, чогаадыкчы эвилелдерниң баштаар черлериниң кошкак ажылын СЭКП Төп Комитеди демдеглээн. Олар профэвилел, комсомол, чогаадыкчы организацияларның, культура болгаш спорт албан черлериниң чурттакчы чоннуң, ылаңгыя аныяктарның, хостуг үезин ажыктыг эрттирерин хандырар талазы-биле күженишкиннерин идепкейжидер талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни ап чорутпайн турар. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң бүгү-эвилел эки тура ниитилели амыдыралдың арага ишпес хевирлериниң идепкейлиг демиселчилериниң массалыг, алдар-хүндүлүг организациязы кылдыр болун ам-даа бадыткап көргүспээн. Оон хөй санныг организациялары херек кырында ажылдавайн турар.

Наркология албан черлериниң материалдыг баазазын оожум быжыглап турар, оларның ажылының дээштии куду болуп артпышаан.

Арагалаашкын-биле, күш-ажылдың сагылга-чурумун, хөй-нийтиниң корум-чурумун үрээр чоруктар-биле демиселге күженишкиннерни кошкатканы эде тургустунуушкун херээнге кохаралды чедирип, бистиң ниитилеливистиң амыдыралының бүгү талаларынга болгаш алыраларынга чаартылганың оруунга моондак болуп турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаарының угланыышкынындан кандыг-даа ойталаашкынның болбазын доктаалда айыткан. Арага ишпес чорук дээш демиселди шиитпирлиг-биле күштелдирери бүгү партия, күрүне, хөй-нийти организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге, эрге-хоойлу камгалаар органнарга оңза чугула херек болуп турган болгаш ындыг херек болуп артар-даа.

Ол ажылга СЭКП ТК-ның 1985 чылдың май 7-де «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалының чүүлдерин оон бүгү-ле талаларынга идепкей чок чорукту болдурбайн аман эрттир далашпайн, күженишкиннерни профилактиктиг, кижизидикчи хемчеглерге, бүгү совет кижилерни арагага удур быжыг бүзүрелге кижизидип, чурттакчы чоннуң, ылангыя аныяктарның хостуг үезин ажыктыг организастаарынга, бүдүрүлгеге сагылга-чурумну быжыглаарынга болгаш хөй-нийти черлеринге корум-чурумну тургузарынга ону чайгылыш чок удуртулга болдурары эргежок чугула.

Арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң нептерээриниң эң-не айыылдыг хевирлериниң бирээзи болур самогон хайындырары-биле эптеш чок демиселдиң эргежок чугулазын СЭКП ТК онзалап демдеглээн. Ону кылырынга хөй-нийтиниң санал-оналының дээштиин болгаш бистиң хоойлуларывыстың күжүн долузу-биле ажыглаар херек.

Ээртир суксуннарны садыглаарынга корум-чурумну тургузар талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудуп турар үеде совет органнар, садыг организациялары ээртир суксуннар дээш оочурларны болдуруп турар байдалдарны эң-не кыска хуусаа иштинде чайладыры эргежок чугула. Оон-биле кады арага кылыгларын школа назыны четпээннерниң албан черлериниң болгаш школаларның чоогунга, заводтарже кирер эжиктер аксынга, ажылчы чоннарның дыштаныр черлеринге, транспортка катап садарын болдуруп болбас.

Сонуургалдыг ведомстволар-биле кады амгы үеде күштүг болуп турар арагалаашкынга удур хоойлужудулганы ажыглап турарының дээштиин ханызы-биле өөренип көөрүн болгаш эргежок чугула апарганда, чогуур саналдарны киирерин ССРЭ-ниң ИХМ-ге, ССРЭ-ниң Юстиция министерствозунга саналдаан.

Арагалаашкынга удур хоойлужудулганың үрээриниң, амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузарынга партияның угланыышкынының чорударынга коммунистерниң, ылангыя удуртукчу ажылдакчыларның идепкей чок чорууның факт бүрүзүн принципиалдыг болгаш эптеш чок көөрүн партия организацияларынга СЭКП ТК хүлээндирген.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаары-биле холбашкан айтырыгларны чырыдарынга массалыг информацияның чепсектериниң ажылында шыңгы четпестерни доктаалда демдеглээн. Оларның хөй-хөй чүүлдеринде тодаргай, ханы, шаап халдакчы чорук, эки, таарымчалыг дуржулгага ханы кичээнгей чедишпейн турар. Тургустунуп келген байдалдың, арага ижер чаңчылдарны болдуруп турар чылдагааннарның болгаш байдалдарның ханы анализин чамдыкта кыры-биле көөр, эреңгей боладар-биле, бергелерни тодаралыры-биле, сенсациялыг фактыларны хөөредири-биле солуп турар.

Ол айтырыгларны чырыдарын үндезини-биле экижидериниң солуннар, телевидение болгаш радио редакцияларынга саналдаан. Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузарынга, ажылчы чоннуң хостуг үезин билдилиг ажыглаарының болгаш культура-кижизидилге база чырыдыышкын ажылының методтарының болгаш ужур-утказының, «кургаг хоойлунуң» талалакчыларының-даа, «культурлуг арагалаашкынның» талалакчыларының-даа туруштарының бүдүмче чогун көргүзериниң эки дуржулгазынче, арагалаашкын-биле демиселге идепкей чок чорукту шыңгыызы-биле шүгүмчүлээриниче оңза кичээнгейни салбышаан, ажылды үргүлчү, ханызы-биле болгаш бедик мергежилдиг чорудар.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

ГФР-ниң Федералдыг канцлериниң чедип келгениниң соонда, хууда беседа кылыры-биле М. С. Горбачев Г. Коль-биле ужурашкан. Эң-не эгезинден эгелеп беседа ийи чуртка чоок хамаарышкан эң-не кол айтырыглар талазы-биле ажык, шыңгы чугаа шинчилиг болу берген. ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында харылзаалар чүгле оларга эвес, харын Европага болгаш ниитизи-биле делегей хөгжүлдезинге кончуг улуг ужур-дузалыг боор турар. Бөдүүн эвес чүүлдер болгаш улуг айтырыглар дугайын кандыг-даа дипломатия чокка, дорту-биле, бот-боттарын билчип алыр болгаш боттуг шиитпирлерни тып алыр күзел-биле чугаалажып көрген. Чайгаар ылгалдарны, төөгү талазы-биле тургустунуп келген боттуг чүүлдерни болгаш чардынгаа кезээлерни сагыырының байдалдарында кымның-даа эрге-ажыктарынга — эвилелчилерниң, партнерларның, ниитизи-биле ушку чурттарның эрге-ажыктарынга кохарал чедирбес, а Европаның болгаш ниитизи-биле айыыл чок чоруктуң база улустар аразының хөй хевирлиг кады ажылдажылгазының херээнге бараан болур ындыг шиитпирлерни дилээр турган.

Хуу харылзаа ынчаар тургустунган. М. С. Горбачев болгаш Г. Коль боттуг көрүүшкүн, харыысалгалыг чорук болгаш оптимизм-биле, перспективаны билири-биле боттарының чурттарының эрге-ажыктарынга, боттарының үнелиг чүүлдеринге, эвилелчи хүлээлгелеринге шынчы болуп артпышаан, Европа болгаш ниити делегей чорудулгазынга ол харылзааларның ролюн барымдаалап көрүп турган совет-барыын-герман харылзааларны бүрүнгаарладырының эргежок чугулазын билири-биле ылгалып турган беседага сеткил ханыышкынның илереткеннер.

* * *

Беседа доозулганының соонда, М. С. Горбачев болгаш Г. Коль Кремльдиң Георгий залынга ГФР-ниң херенгитен бөлүктериниң төлээлекчилери-биле ужурашканнар. Барыын-герман херенгитеннерге чүве чугаалап тура, олар болган санал-онал солчулгазының дугайын чугаалап, ийи чурттуң экономиктиг кады ажылдажылгазы хөгжүдериниң саналдааннар.

* * *

Совет удуртулганың амыраанындан Кремльге ГФР-ниң Федералдыг канцлеринге болгаш оон кадайынга алдар болдуруп дүштеки шайлалга чоруткан.

Аалчы-биле кады аян-чорук үезинде Г. Кольду үдеп чоруур албан кижилери чораан.

Совет таладан М. С. Горбачев кадайы-биле, Н. И. Рыжков, Е. К. Лигачев, Н. Н. Слюньков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, Ю. Д. Маслюков, Д. Т. Язов, А. П. Бирюкова, албанның өске-даа кижилери чораан.

Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалгага М. С. Горбачев болгаш Г. Коль чүве чугаалааннар оңу алыш часкаашкыннары-биле уткаан.

(ЭТА).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ХОЖУДААШКЫННАР АМ-ДАА БАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга «1988 чылдың тос айларында Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң дугайында» база «1988 чылдың тос айларында Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында» айтырыгларны чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелдерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, республиканың Күрплан даргазы Д. С. Монгуш, Тыва АССР-ниң саң-хөө министри К. Д. Ондар олар кылган.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүседир дээш республиканың партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының күженишкиннинг ажылының түңнелинде күш-ажылчы коллективтер бо чылдың эрткен тос айларында багай эвес түңнелдерни чедип алган болгаш улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарын эде тургузар, республиканың экономиказынга кескү өскерилгелерни хандырар, оон социал угланыышкыннарын күштелдирер талазы-биле элээн ажылдарны кылган дээрзин Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга демдеглээн.

Бо чылдың эрткен тос айларында үлетпүр бүдүрүкчүзүнүң эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 5,6 хуу өскен. Чоннуң хереглел бараанынарын бүдүрери үлетпүрде көвүдеп турар, ону эрткен чылдаазы-биле деңнээрге 9 хуу хөй болган.

Күрүнеге мал болгаш куш садарының планы 115 хуу, сүттүң—100, 4 хуу күүсеттинген.

Капитал тудугда тускайлаттынган акша-хөреңгини шиңгээдип алыры экижээн. Капиталд салыышкыннарның доктааттынган лимидин 101,5 хуу күүсеткен.

Республиканың чурттакчы чонунуң амыдырал деңнелин бедидер дээш элээн хемчеглерни ап чоруткан дээрзин хуралга демдеглээн. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 6,2 хуу, чоңга төлевирлиг ачы-дуза чедирери—12, 1 хуу, кедээ ажыл-агый продуктуларын комиссиялап садары 45.1 хуу өскен. Ол ышкаш республика девискээринге 77,4 муң дөрбелчин метр чурттаглга шөлүн ажыглалга киирген.

Республиканың күрүне бюджединиң эрткен тос айларда орулгалар талазы-биле 101,3 хуу, чарыгдалдар талазы-биле 89 хуу күүсеткен.

Бо чедиишкиннер бүгү ажыл-иштиң чогумчалыг болуп турарын кергүспейн турар дээрзин хуралга демдеглээн. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, чер-чер Советтериниң күүскомнары эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын, эртем-техниктиг күчүнү болгаш ажылчы чоннуң социал идепкейин кошкак ажыглап турар.

Дыка хөй бүдүрүлгелерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү-биле шалың темпизиниң өзүлдези дүүшкен эвес. Ылаңгыя күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү шалыңның өзүлде темпизинден хожудап турар черлер хөй. Аңаа Агроүлетпүркүркомнуң, Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күркомнуң, Арга-ыяш ажыл-агый бүдүрүлге каттыжыышкынының бүдүрүлгелерин хамаарыштырган.

Кээрэ ёзугаар үлетпүр продукциязын бээр планның күүселдези эрткен чылдаазындан дорайтаан. Бо чылдың эрткен тос айларында 1,6 млн рубльдиң бараанныг продукциязын чедир бербээн.

Республиканың дыка хөй районнарының агроүлетпүр ажылдакчылары кедээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле планнарын болгаш даалгаларын үзүп турар. Эрткен чылдаазындан мал болгаш куш садары тос районда, сүт — үш, дүк—чеди районнарда кызырылган болуп турар. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик болгаш Тожу районнарда малдың өлүп хораар чоруу көвүдээн.

Капитал тудугда байдал дыка дүвүренчиг дээрзин хуралга демдеглээн. Объектилерни ажыглалга киирериниң планы дыка кошкак күүсеттинип турар. Бо тос айларда ажыглалга киирер дээн 116 объектиниң чүгле 46-зы доозулган. Чурттаглга бажыңы, школалар, школа назыны четпээн уруглар албан черлери тудар дээн планнар үстүнген.

Бараан саарылгазының планнарын республиканың Садыг министерствозу, Респотребсоюз күүсетпээн. Оон чылдагааны — бараан берикчилери-биле идепкейлиг ажыл чорутпайн турары. Ол ышкаш бараанарның ассортиментизи болгаш шынары бедик болзун дээш экономиктиг аргаларны ажыглавайн турар.

Чаа тургустунган девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкыннары ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг чаа аргаларынче шилчилге айтырыын узамдыктырып, ам-даа эргелел аппаратын кызырар талазы-биле хемчеглер албайн турар.

Райкүүскомнар, Кызыл хоорайкүүскому боттарының девискээрлеринде ажыл-агый болгаш социал-культура айтырыгларын шиитпирлээринге олуттпай болуп, боттарының кылыр ужурлуг ажылдарын республика органнарынче чүүй каап турар чоруктар бар дээрзин шүгүмчүлээн.

Бо айтырыглар талазы-биле Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга ССРЭ-ниң Курбанкызының Тыва республика конторазының эргелекчизи В. А. Бадулин, чурт үлетпүрүнүң девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының чиңгине директору В. С. Постников, иштики херектер министриниң оралакчызы П. В. Сосков, Күргүдүг даргазы Б. Д. Байыр-оол, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы Д. Л. Тинмей болгаш өскелер-даа чүве чугаалап, бо четпестерни чайладыр талазы-биле ап турар хемчеглеринге доктаагаңнар.

Ук хуралга доктаал хүлээп алган. Бо чылдың эрткен тос айларында кылган ажылын ылап сайгарарын, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планын болгаш Күрүне бюджедин күүседир талазы-биле организакчы ажыл-чорудулганы партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтыышкыннарынга дүүштүр чорударын министерстволарга болгаш ведомстволарга, хоорайкүүскомнарга даасан.

Республиканың чурттакчы чонун аъш-чем-биле хандырарын экижидер талазы-биле Агроүлетпүркүркомнуң, Садыг министерствозунуң, Респотребсоюзтуң, Хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының ажылдарын кошкак деп көрген болгаш ажыл-чорудулгазын үндезинин-биле эде тургузарын, аъш-чемниң тус черниң курлавырлары-биле көвүдедирин даасан.

Амгы үеде чугула сорулга болза, кедээ ажыл-агыйның күскү ажылдарын дарый доозары, кыштаглаашкынны чогумчалыг эрттирери, мал продуктуларын бүдүрерин көвүдедири, чыл планын чедиишкиннинг доозары болур дээрзин доктаалда демдеглээн. Чоннуң ногаа болгаш картофель-биле хандырарын экижидер талазы-биле хемчеглер алырын садыг организацияларынга, кедээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге даасан.

ХООЧУННАРНЫҢ ҮЛҮҮ

«Тоора-Хем» совхозта хоочуннар чөвүлели эмчи Клавдия Серенниң удуртулгазы-биле эрткен чылдан бээр элээн ажылдарны чорудуп келген. Чоокку үеде олар совхозунга кандыг дуза көргүскенил? Мал чемиминиң белеткелиниң чугулазын билир болгаш хоочуннар аңаа үлүүн киириштирип ажылдааннар. Иван Сундуевич Севээнекке удурткан он бир кижи кежигүннүг сигенчилер звенозу бо чылын хол кадыыры-биле кижи бүрүзүнге онааштыр 10-10 тонна сиген белеткээр хүлээлгени алган турганнар. Салган сорулгазын звено эки күүсеткеш, көрдүнгениниден артыкка 40 тонна сигенни белеткеп, совхозка хүлээткен. Сезоннуг ол ажыл үезинде ук звено сигенчилер аразында чарышка үш удаа тиилекчи болган. Хоочуннарның сөглээн сөзү ажыл-херек-биле карышпаан, алган хүлээлге хамыкты мурнай күүсеттинген. Хоочун сигенчилер К. Кол, С. Догдук, А. Кол оларның эки ажылдааның демдеглезе чугула. Социалистиг чарыштың негелдезин ёзугаар хоочуннарның сигенчилер звенозу Шушенское баар путёвка-биле шаңнаткаш, төөгүлүг ол черге чоокта чаа четкеш келгеннер.

Мал кыштаглаашкынынга, аңныыр-тывыш сезонунга идепкейлиг киржирин олар планнап турарлар.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу район.

Кыштаглаашкын—хүннүң айтырыы

ХЫНАЛДА ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

«Ак-Туруг» совхозта улусчу контролёрлар кыштаглаашкынга малчыннарның белеткелин база суурларда албан черлери, организациялар бо сезонга канчаар ужуражып турарын план ёзугаар хынап көрген. Оон түңнелинде шыңгыы четпестер илерээн. № 1 хойжу бригаданың малчыны Алексей Шожунчаптың кыштаанга баарывыска, кажаа-хоразы, чурттаар бажыңы-даа белен эвес болду, шуут хол дегбээн деп болур. Чугай, дозу база херек. Ону кажан тыптынарыл? Малчын Май-оол Бүрбүжүк кыштаанче көжер автомашина сураглап суурда турган, а ооң кыштаанга кээривиске, бажыңының печказы септеттинмээн чорду. Ону ам кажан септеп алырыл, чүге ол ажыл саадааныл?

Шыырап Байыр-оолга чаа кыштаг септеп белеткеп турар. Бажыңның шалазын доозупкан, а кажааны чүгле орту киир септээн. Суугу-печка салыр. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ол малчынның кыштаанда кылыр ажыл хөй чорду.

Кызыл-Даг салбырында Василий Мактанның кыштаанның чогу бригадир Геннадий Улуг-Хуваны дүвүретпейн турарын кайгадывыс. Кыш келгенде, малчын каяа кыштаарын билбес.! Кыштаглаашкынга белеткелди малчын боду база дирекция, бригадазы-даа кады деңге кылыр ужурлуг болгай. Черле мурнундан тура баш удур белеткенип алыр малчыннарның кыштаанга чоруурга кылган ажылы илден: Седин Опуйлаа, Дондук-оол Кыспай-оол, Александр Сүүр-оол, Партизан Лопсан, Владимир Седен, Ирина Данзырын, Шыдырза Чанзаң оларның кыштагларын белеткеп алганы черле эки.

Кышкы үеде сүт саалдазын кудулатпазының бир кол магадылалы мал чеми, кажаа-хораанын чылыг болгаш кургаг, чырык болуру болгай. Ол дугайын Чаш-Тал фермазының эргелекчизи С. Монгуш эки билир болгаш малчыннарның хостуг, эптиг үезин ажыглап тургаш, септелгени доозкан болду. Ол эки-дир. Ынчалдаза кандыг-даа ажылга харыысалга херек, оон башка өскелерниң чүткүлү халас баар. Ол ферма ам кыштаанда-даа көжүп келген. Кадарчыларның харыысалга чогундан октябрь 2-ниң дүнезинде 4 инекти кажаадан оорлар дүне үндүрүп аппарган. Хайыраан мал! Борта буруулуг кижилер шыңгыы харыысалганы чүктээр ужурлуг.

Совхозтуң контролёрлары Кызыл-Даг суурда уруглар садының кышка белеткелин хынап көрген. Ооң ажылдакчылары, эргелекчиан-даа моон соңгаар соок кыш келбес чүве дег, дүш-даа чок олургулаарын кайгадывыс. Барып-барып бичии уругларны ажаап азырап турар улус ындыг харыысалга чок боор бе. Кыжын кол-ла чүве котельнаяның ажылындан хамааржыр, баштай-ла ону белеткеп алыр херек. Ындыг турбуже, уруглар садын чылыдар котельная белен эвес болду. Садтың эргелекчизи Л. Данзырын база коллективтиң кежигүннери чүнү бодап олурар улус, хирезин бодаарга, айтыышкын манап турар хевирлиг. Садиктиң соңгаларын чылыглаарынга улуг күш негеттинмес болгай. Оода ону-даа баштай чылыглап эгелээн болза, ажыл бүдүпле тургай.

Кызыл-Даг салбырында магазинниң, библиотеканың, ол хамаанчок салбырның конторазының одаар ыяжы, хөмүрдажы безин чогу хыналдадан илерээн. Суурда сүт кухнязы ажылдап турар, соңгаларының шили дежик, библиотеканы база ындыг. Оон удуртукчулары, ажылдакчылары ажыл-агыйжы эвес дээрзи оон-на илден.

Ам келир чылдың часкы тарылгазынга белеткел эгелээн, техниканы адырып чазар, оон септээрде чылыг мастерская, цехтер херек. А «Ак-Туруг» совхозтуң МТМ-зинде батареялар солуттунмаан. Бис мастерскаяның кышка белеткелин хынап турувуста, эргелекчизи зарып турар, эмчиде чыдар болду. А өске удуртукчулар кайдал, олар кыш келир деп чүүлдү билбес, МТМ-ниң бажын-балгадын, цехтерни септээри чүгле эргелекчиниң херээ деп санап, дүште чок олургулаары ол бе? Автогаражта база-ла кылыр чүүлдер хөй, соңгалары хирлиг, дозулаттыкмаан. А эстетика талазы-биле таарымчалыг черге ажылдаарга бүдүрүкчүлүү бедик болуру билдингир.

Совхозта улусчу контролёрлар хынаан объектилеринде четпестерни коллективтерниң удуртукчуларынга дораан дыңнаткан, ону чайладырының хуусааларын айыткаш, контрольга алган бис.

Надежда ОЧУР-ООЛ.

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕРИ-БИЛЕ

Сүт-бараан фермазында партия эге организациязы партия ажылын эде тургузарының, коммунистерниң харыысалгазын, ролюн, бот-идепкейин бедидериниң, чон ортузунга идеологтуг, политика - кижизидилгелиг ажылды экижидериниң хемчеглерин ап турар.

Партия организациязының учёдунда он чеди коммунисти ферманың чугула участоктарында быжыглаан, оларның мергежилиниң, билииниң, хандыкшылының, сонуургалының аайы-биле партийжи даалгаларны берген. Коммунистерниң онаашкан ажылынга харыысалгазын, хууда бот-идепкейин бедидер сорулга-биле отчёттарын партия хуралдарынга дыңнап, планныг онаалдаларының күүселдезин, хөйниитиниң ажылынга киржилгезин анализтеп көрүп, моон соңгаар чүнү кылыр талазы-биле сүмелерин, саналдарын эш-өөрү берип турар. Шак ындыг хемчег чүгле отчёдун берип турар коммунистиң эвес, өскелерниң-даа бот-харыысалгазын бедидеринге салдарны чедирип келген.

Коммунистер саанчы Чечек Лакпа, лаборант Руслана Кужугет, комсомол эге организациязының секретарының оралакчызы Екатерина Ондарның отчёттарын партия хуралдарынга дыңнап, чугаалашкан. Партбюро кежигүну Чечек Лакпа фермада мал чемнериниң чарыгдалының байдалын харылаар даалгалыг. Бо болза ферманың ажылажынге улуг салдарны чедирер улуг айтырыг, ынчангаш хуралга бо талазы-биле чугаа шыңгыы болган. Мал чемнерин ажыктыг ажыглавас, төгүглээр, камнап-хумагалавас чоруктарны аңаа илереткеш, бо чугула херекте байдалды үндезинин-биле экижидерин коммунистке даасан. Ол ышкаш партбюро, коммунистер сүт бүдүрүлгезин көвүдедириниң, малдан немелде деңзини алырының үндезини—мал чемнерин чөптүг чарыгдаарын кичээңгейге алган. Оон түңнелинде фермада бо талазы-биле байдал элээн экижээн. Мал чемнери белеткээр чаа цехти чоокта чаа ажыглалда киирген, ону «Тиилелге» совхозтуң инженери Акан-оол Монгуш чогаадып кылгаш, ында эргижирээрге үндүр бижээн кедээ ажыл-агый машиналарының кезектерин ажыглаан. Цех саваңдан силостан, картошкадан, чарбадан болгаш микроэлементилерден хоолулуг холумакты белеткеп турар. Саар инектерни, семиртилге шөлүнде молдургаларны болгаш ферманың өске-даа инектеринге четчир саңныг холумакты цех бүдүрүп турар. Мал чемнери белеткээр кухня база бар. Ферма ниитизи-биле 1942 баш малдыг, ооң иштинде 709 саар инек бар. Оларны тургузу азыраарынга мал чемнери четчири-биле дужуртунген.

Мал чеми белеткээр цехтиң ажылдап эгелээни сүт бүдүрүлгезин көвүдедиринге дузалаан. Ферма хүнде бир инектен ортумаа-биле алды килограмм сүттү саап ап турар. Коллектив бо чылдың тос айларында күрүнеге 930 тонна сүттү садар тургаш, 966 тонна чедирип, бердингени даалганы ажыр боттандырган. Ындыгдаа болза сүт бүдүрериниң онаалдазын коллектив күүседип шыдаваан, ооң чылдагааны чылдың эгезинде саар инектерге бээр мал чемнериниң эвээжинден болган. Чыл төнчүзүнге чедир ол хожудаашкындан уштунуп, планныг даалганы күүседип болурун экономиктиг санаашкыннар көргүзүп турар.

Сүт саалдазын көвүдедир дээш саанчылар ортузунда күш-ажылчы маргылдааны партия, профэвилел, комсомол организациялары организастаан. Кижи бүрүзүнүң хүн бүрүде саап ап турар сүдүн көргүзүг самбыразынга бижиирин чаңчыл болдурган. Чарыштың мурнуку одуруунда Ычык Ооржак чоруп орар. Тос айларның түңнелинде үжен үш инээниң бирээзинден-не 1842 килограмм сүттү саап алган. Адаш Ондар, Бочунай Куулар, Чечек Лакпа, Күнзеңмаа Соян, Лидия Куулар олар эки көргүзүглерлиг болган. Бо адаан саанчылар болгаш өскелер-даа бир саар инекке онааштыр чылда 2100 килограмм сүттү саап алыр планныг, ону ажыр күүседип болурунуң аргалары болгаш курлавырлары бар.

Ферманың коллективи эрткен чылын коллективтиг керээ-биле ажылдап тургаш, май айдан бээр аренда керээзи-биле ажылдаарынче шилчээн. Саанчылар, инек кадарчылары, бызаа ажаакчылары болгаш өске-даа ишчилер аренда керээзи-биле канчаар чедиишкинниг ажылдаарын баштай өөренип алган. Экономиктиг билиин улам ханыладып, мурнакчы дуржулганы боттарынга шиңгээдип алыры-биле өөредилгезин бо чылын уламчылаарлар. Аренда керээзи-биле ажылдап эгелээниниң баштайгы айларының түңнелин анализтеп, сайгарып көөрге, көргүзүглер багай эвес, коллектив орулгалыг ажылдаан болган. Күш-ажылды организастаарының чаа аргазынче шилчээни ферманың ажыл-ишчи бүрүзүнүң онаашкан ажылынга харыысалгазын бедиткен. Олар чүгле планныг онаалдазын күүседир дээш сагыш салып турар эвес, бүдүрген продукциязының шынарын экижидеринче, бот-үнезин чиигедиринче, чарыгдалдарны эвээжединче кол кичээңгейни угландырган.

Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел организациялары ферманың ишчилериниң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалды тургузарынче доктаамал кичээңгейни салып турар. Фермада малчыннар бажыңын туткан, ында кызыл-булуң, столовая, эмнелге пунктузу, чунар чер ажылдап турар, оларда эргежок чугула дериг-херекселдер четчири-биле бар. Ол ышкаш ферманың ажылдакчылары чурттаглга бажыңнары-биле хандыртынган, школа назыны четпээн уруглары ясли-садикте хаара туттунган.

«Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан фермазының коллективи кыштаглаашкынга белеткелди чогумчалыг чорудкан. Бо чылды чедиишкинниг доозкаш, келир чылын эки ажылдаарынга магадылалды тургузар дээш коллектив кежигүннери ажылдап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: саанчы Соян Күнзеңмаа.
Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧЭЭЛИНИ КАНЧААР ЭГИДЕРИЛ?

Хуузунда бажың тудуп алыры-биле Ажаалга банкызы бажың тудуп алыр дээн кижилерге чээли берип турар. Ынчалза-даа чээли алырының база ону дедир эгидериниң чурумун дыка хөй хамаатылар эки билбейн турар. Шак ындыг чагаалар республиканың кайы-даа районнарындан, чурттакчылыг суурларындан редакцияга кээп турар.

Эрзинде «Чаа орук» совхозта ажылдап, чурттап турар Александр Биликти мындыг чагааны бижээн чоруткан. «Мен бо чылын 14 муң акша-биле бажың тудуп алдым. Чээлиге алганым ол 14 муң акшаны дедир эгидерде, 2 хууну немей төлээр деп турар. Ол дээш 4977 акша 52 көпеекти ам төле деп турар. Ынчангаш мындыг айтырыгга харыылап бээрин редакциядан диледим».

1. Чээлиге алганым 14 муң акшаны 1988 чылдың төнчүзүнде дедир эгидиптер болзумза, 2 хууну дөмей-ле немээр бе?

2. Чээлиге алган акшаны 3 чыл болгаш тыртып эгелээр, а бир эвес үш чыл четпээнде ол акшаны эгидиптер болза, хуу немээр бе?

А. Биликтиниң бо чагаазын алгаш, ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика эргелелинге чедип, оон мындыг харыыны алдывыс. Ону моон адаанда парладывыс.

1. Кажаа-хериминиг хуузунда чурттаглга бажыңы тудуп алыры-биле Ажаалга банкызы 20 муң рубль чедир хемчээлдиг чээлини 50 чыл дургузунда төлээр кылдыр берип турар. Чээлини алган соонда үш дугаар чылындан эгелеп төлеп эгелээр. Бир эвес силер чээлини 1988 чылда алган болзуңарза 1991 чылдан эгелеп төлеп эгелээр ужурлуг силер. Алган чээлиниң хуузун төлевир кылыр саңындала төлээр. Эң баштай төлээрде чээлини берген хүнүнден эгелеп бирги төлевирни төлээр хүнүнге чедир санаттынган хууну төлээр.

2. Бир эвес силер алган чээлиңерни 1988 чылда дедир эгидиптер болзуңарза, ынчап хуу төлевес.

Дүвүренчиг медээ

«ЧОВУЛАҢНЫГ» БЕНЗИН

Бистиң районда машиналарга бензин кудар чаа чериг туткан. Ону тудуп турда, бензин кудуп алыры дүргедээр, тектүр-чайлыры эвээжээр боор деп, Бай-Тайганың чолаачылары, хуу машина-балгаттыг кижилери амырап турганнар. Мурнунда бензин кудуп алыры берге турган болза, ам шуут «човулаң» болган. Бензин кудар чер орта ажылдавас. Ынчалза-даа чоп, кажан бир шагда черле таптыг ажылдап эгелээр-ле ыйнаан деп, чегели төнмейн манавышаан.

Бензин кудар дериг-херекселди база орта ажылдавас. Чолаачы бүрүзү холу-биле долгап тургаш, бензин кудуп ап болур. Эң ылаңгыя 93 марканың бензинин кударга кончуг каражалыг.

Чоннуң амыралын «човулаң» кылбайн, бензин кудар чаа чериң ажылын эгидер дээш хемчеглерни дарый алыры чугула апарган. Ону Бай-Тайганың чону манап турар

Эремаа ЧАНЗАН.
Тээли.

КУРЛАВЫРЛАР КАЙДАЛ?

ӨГ-БҮЛЕЛЕРГЕ ЧУГААЛАЖЫП КӨӨРҮ ЧЕРЛЕ АЖЫКТЫГ

Мен сентябрьның 29-та Чооду Кара-Күскениң «Контора чок арткан совхоз», октябрьның 16-да Адыяа Максымның «Конторада садик ажыттынган» деп материалдарын «Шын» солундан номчааш, ажыктыг курлавырның кайда чаштынып чыдарын ам-на билдим. Моон мурнунда ону канчап эскербээн кижи боор мен? Ону шыпап эскербейн азы билбээчеңнеп чоруур кижилер, ылаңгыя удуртукчулар база бар, оларны номчузун дээш мону бижип ор мен.

Бистиң найысылалывыста болгаш өске-даа черлерде садиктер, аалчылар бажыңы болгаш чурттаар чер дыка чедишпес. Бир эвес Тес-Хемниң «Чодураа» совхозунуң үлегерин эдерер болзувусса, шагдан бээр шиитпирлеттинмейн келген бо айтырыгны чогудуп ап болур бис. Ынчаар ажыглаптар бажыңнар черле эмгежок. «Бисте столовая кылыр өрээлдер бар, кооператив организастаарын күзээн кижилер хелезилеп ап болур» дээн чергелиг чарлалдар безин солуннарга кестүп кээп турар апарган. Чарлавайн турар организациялар база бар болгай. Ийи-бир өрээлдери ээн турар коллективтер кайы хөй. Хову дег өрээлдерде ийи-бир ажылдакчы орар организациялар база эвээш эвес, оларны чыпра-чыпра олурткулаптары — оларның ажылдаарынга улам эптиг.

Агроүлетпүркүркомнуң тургустунгандан бээр 4—5 каът ийи бажың чергелештир туттунду. Ында хос өрээлдер хөй. Ол улус үргүлчү кедээже командировкалаарлар (та чеже акша-хөреңги үнүп турар чүвези) болганда, чылдың хөй кезиинде өрээлдер ээн турар. Кызыл районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны бажыңның хиразында, каш катап ала-шокар бажың тудуп турар. Ол бажың эмнелге болгаш уруглар садының мырыңай чанында, ынаар хөй машина-техниканы канчап бардырарыл? Аңаа даш-шимээн үндүрбес, хөй улус мөөңневес ужурлуг. Ынчангаш бо бажыңга кымнарны киирерин дугуржуру чугула. А агроүлетпүр ажылдакчыларын кызырганындан тыптып келген демги ийи бажыңның бирээзин аалчылар бажыңы кылыптар болза, автовокзал-даа, аэропорт-даа чанында болгай. Ону садик кылыптар болза, оочурда турар 3—4 муң чаштарның элээн кезии амырай бээр.

Хоорайның чөөн талазында кожа турар «Тувкоммунэнерго» болгаш «Госкомнефтепродукт» деп ийи организацияның хөй өрээлдерлиг бажыңнарының ажылдакчылары бирээзинге сыңчы бээр. Улусчу контролёрлар хынап көөр болза, ээн болгаш хос өрээлдер туржук бүдүн бажың кайын-даа тыптып кээр. Чамдык албан черлери, шынапла, ордуларда болгай. Чурттаглга бажыңнарын ап көөр болза, база улуг, артык шөлүг дээш хелези безин төлеттирбес.

Чамдык совхозтарның конторалары «Чодураанын» садик кылган конторазындан-даа улуг болдур ийин. «Чодурааның» контора ажылдакчылары ийи өрээлге сыңчы берген, өске совхозтарны кандыгыл? Ону өөренип көөрү чугула. Черле ынчап, алгыг конторанын ажы чүл? Ындыг конторалардың өрээл бүрүзүнге улус чыгдыр, агрономга кээрге — бухгалтерже, бухгалтер — экономисче, экономист — бригадирже чорудар. А партком секретары, совхоз директору, диспетчер болгаш контора аппараты чаңгыс өрээлде боорга, ынаар кээр кижилер ховартаар, бот-боттарын контрольдажыры эптиг. Хуралдар, чыыштар, өрээлдер кезиирп чок болур.

«Чодураа» совхозтуң конторазын садик кылган соонда, школа чаңгыс аалчегге өөренир апарган, 50 хире чаштар садикче немей кирген, чурттаглга бажыңнары хосталган, школа мастерскаялыг болган. Контораны шуптузун бербес-даа болза, чамдык өрээлдерин кооперативтерге ажыглаттырып азы ынаар бир албан черин киирипкеш, ооң турган бажыңын чурттакчыларга-даа берип болгай. Мен бодап орарымга, өске-даа бажыңнарны ынчаар ажыглап, курлавырларны тып ап болур-дур. Ындыг арганы ажыглаан болза, Эрзинде Ленин аттыг совхозтуң бир үндезилекчизи суурдан ээн кыштагже көшпес турган. Ынчангаш бо айтырыгны улам кодурери, «Шын» солунда сентябрь 29-та болгаш октябрь 16-да парлаттынган материалдарны коллектив болгаш өг-бүле бүрүзүнге чугаалажып көөрү черле ажыктыг хире-дир.

Амур ХОЮГБАН.

ФЕРМАГА ДУЗА ХЕРЕК

Малды кыштаа хүр-менди ажырар, оон продуктулуг чоруун чавызатпас дээш, Карл Маркс аттыг совхозтуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазының коллективи боттарының күжү-биле чамдык хемчеглерни бо чылын алган. Саанчылар кажааларны арыглап-септээн, соңгаларын, эжиктерин дозулап будаан. Бызаа кажаазын штукатурлаан, чугайлаан, эжиктерин солаан, соңгаларын шилдээн.

Фермага саар 190 инек кыштаглаар. Чайгы үеде Комужактыг деп черге Ондар Мартаажык, Партизан Монгуш, Юрий Монгуш, Өнер-оол Иргит олар инекти эки семирткен.

Амгы үеде 200 инек кирер кажааны тудуп эгелээн, келир чылын ону доозар, а бо чылын 100 инекке кажааны доозуп турар, ынчалза-даа оон одаагы системазын база инектерниң сүт ижер савалазын Чадаанада септелге-техниктиг бүдүрүлгениң специалистери мынчага чедир эптеп кылбайн турар. Ол чаа кажаага анаяк инектер турар ужурлуг.

Малчыннар 24 тонна сигенни белеткээн. Ынчалза-даа мал чеми чедишпес. Саанчылар, кадарчылар саваң бөлениинде кирижип турар. Фермада кызыл-булуң, чунар-бажың бар. Четпес-ле чүүл болза, совхоз төвүнден ырак эвесте турар фермада мынчага чедир телефон, радио чогу. Дирекция база профком ону кылдырар деп аазап тургаш, ам шуут ыттаашпастаан. Ол ышкаш ферманың ажылчыннарының 15 өөреникчизи школаже кылаштажып барып кээп турар. Фермага дуза херек.

Алдын-оол ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

ХАРЫЫЗЫН МАНААР МЕН

Бай-Тайга районда септелге-тудуг участогунда шеверлекчи болуп ажылдап турар мен. Өг-бүлевис хөй улус бис.

1984 чылдың чазынында телевизорувус үрели бээрге, Тээли суурнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң Ак-Чыраа суурда тургустунган хүлээп алыр пунктузунга хүлээдип берген бис. Оон бээр 4 чыл ажып тур. Ол хевээр телевизорувусту кылып бербээн.

Ак-Довурактан келген мастерлер кылып кагды дээн. Кылганының өртээ 29 рубльди төлеңер дээн. Төлеп кааш телевизорувусту алыр дээш баарывыска, үрелик болган. Тээли суурнуң мастерлери кино көрүп тургаш үреп каан болганнар. Ол-ла хевээр кылдынмайн чыдып берген. Ол олчаан телевизорувус-даа, төлеп каан акшавыс-даа чок.

Ол дугайында эргелелге чеже-даа барган бис. Кызылдан мастерлер кээп-ле турар. Оларга чүге кылдыртпас боор чүве. Ыяап-ла Ак-Довурактың мастерлеринге кылдыртыр бис дээр. Херек кырында бистиң телевизорувус ол черде баргогу-даа билдинмес.

Солундан номчуурга бистиң районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-ижин мактаан чуруктарлыг чагаалар хөй-ле үнүп турар боор чүве-дир. Чоннуң чагыгларынга ээ-харыысалга чок, дыңнангыр эвес кижилер канчап мактадып турар боор чүве ноги? Бо дугайында амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даргалары мээң бо чагаамны чүү деп харыылап бээрин манаар мен.

Раиса ХОМУШКУ.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

САНАЛДАР, ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕР, АЙТЫРЫГЛАР

КАЙДА СЕН, ДУҢМАМ?

Эргим редакция! Бодумну баштай таныштырайн. Мени Григорий Байырович Хертек дээр. Ажылдап турар черим — Каа-Хем районнуң Авыйган суур. Ында инвалидтерниң бажын-интернадында. Тускай өг-бүлелиг мен.

Ада-ием Барыын-Хемчикке чурттап чораан. 1962 чылда Эрги-Барлыкка төрүттүнген мен. Ооң соонда ада-ием Мөңгүн-Тайгаже көже берген, Каргыга чурттап турган. 1963 чылда дуңмам Шолбан-кыс төрүттүнген. Ол дуңмам чаш турда-ла, авам Өшкү-Саар Кара-Хаваковна Хертек мөчээн. Ынчап бичии дуңмамны кырган-авам Байыр деп кижиге азырадыпкан. Ол — ооң дуңмазы.

Мени кырган-авам бодунга өстүрген. Ол 1979 чылда мөчээн. Ооң соонда мен өскүстер бажыңынга турдум. Кырган-аваның сөөлгү чурттаан чери — Бай-Тайганың Шуй. Ооң бүгү-ле документилери читкен болгаш, мени Григорий Байырович деп даайымның адынга бижиткен. Дуңмамны эки таныыр кижилер ам Бай-Тайгада чок.

Ону Мөңгүн-Тайгадан көжүп келген Дилги деп кижи эки таныыр. Ол кижи база чок апарган. Дуңмамны Мөңгүн-Тайгада чурттап турарын улустан дыңнадым. Бистер бот-боттарывысты танышпас, билишпес улус-тур бис. Ол районнуң чогум кайы суурунда ажылдап, чурттап турары билдинмес. Ынчангаш Хертек Шолбан-кыстың кайда чурттап чорууруп билип алыры-биле «Шын» солунга бо чагааны парлаарын диледим.

Григорий ХЕРТЕК.
Каа-Хем району.

ӨӨРЕНИП КӨӨРҮН ДИЛЕДИВИС

Эргим редакция! Силерже бо чагааны бижип турар ужурувус мындыг. № 9 гастроном, ооң чанында хлеб магазининиң ажылдакчылары кежээкиниң тос шакка чедир ажылдап турар бис. Кежээ 8—9 шактар аразында садып алыкчыларның саны 10-15 хире-ле болур. Колдуунда таакпы садып аар дээн кижилер келир. Бо бир шак дээш дыка хөй халас үевис чарыгдап орар бис. Сес шак соонда бөлүк-бөлүк аныяктар магазинге келгеш, чүнү-даа садып албайн, кайгаңып-кайганып үне бээр. Бо дээрге чүгле кино шагы келирин манааннар-дыр.

Мында шупту херээжженнер ажылдап турар бис. Сес шакта чана бергеш, өөреникчи ажы-төлүвүстүң онаалгазын-даа хайгаарап, кылдырбас бис бе! Бистиң чамдык ажылдакчыларывыс Каа-Хем суурдан кээп ажылдап турар. 5—6 хире садыгжы оон келир. Олар бажыңынга дыка орай чедер. Ажы-төлүнүң аайы-биле чамдыкта эрте чорудар ужурга база таваржыр. Бо магазинге садыгжылар ызырынмас. Чүге дээрге ажылы орайтаар бөөрга ындыг.

№ 3 «Юность» аъш-чем магазини биле гастрономнуң ажыдар шагының карышкаа чүгле 30 минута. Бо магазин 2 шактан 15 минута турда дүъштээр. Моон алгаш көөрге, бистен кандыг-даа ылгал чок. Бис кыжын-даа, чайын-даа өскерилге чок, 9 шакка чедер ажылдыг бис. Дүъштээр шагывыс чүгле чаңгыс шак. Ол бир шак дээш чеди, сес кижини ажылдадып турбуже, бистерниң саналдарывыс мындыг: автобустар кежээкиниң 12 шакка чедир ажылдаар болганда, шупту магазиннерни 9 шакка чедир ажылдадыр. Ийнде, ижер суксуннар болгаш таакпылар садарынга төпке бир киоскиден ажытса кандыгыл? Ооң ажылдаар шагын хүндүскүнүң 12 шактан кежээкиниң тос шакка чедер кылдыр чурумчутса. Үште, магазиннерни тос шакка чедир ажылдадырын чүгле чайгы үелерде доктаатса кандыгыл?

Бо бүгү саналды бистиң удуртукчуларывыс өөренип көөрүн диледивис. Бо-ла ажылдаар үевистиң шагы дээш баштаар черлерже чаңгыс эвес удаа саналдарывыс киргилээн бис. Ынчалзажок ол айтырыгларже кичээнгей салыр дарга чок болганы-биле, харыыны мынчага чедир дыңнавадывыс.

Лидия САЛЧАК.
Садыгжы.
Оон-даа өске 18 кижи адын салган.
Кызыл хоорай.

АВТОБУС...

Бистиң Өвүр районнуң автомашина оруктары амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылдынганы магалыг апарган. Район иштинде суурларже пассажирлер аргыштырар автобус маңнап эгелээнден бээр чыл чедип турар. Ол автобус дугайында саглыкжыларның дилээн тодарадыры-биле бо чагааны бижидим.

Саглы—районнуң бир ырак девискээри, аргыжып харылзажыры эң берге булуңнарның бирээзи. Саглыже баар орукташ автотранспорт хоозар, а ол хиреде район иштиниң автобузу Саглыже маңнавас. Чүгле Торгалыг, Чаа-Суур талазынче аргыштырып турар, саглыкжыларны уттупканы ол чүве ийикпе. Автобус чоруп эгелээнде, орук багай, ону кылырга чорудар дээн. Орукту ам черле хомудал чок кылдыр кылып каапкан. Харын-даа ол орук Мөңгүн-Тайгаже улаштыр салдынып, ынаар безин машина-балгат аргыжып турар апарган. Ол хиреде Саглыже автобус маңнадыр дугайында мурнуку аазаашкын уттундурган. Бо айтырыгны чон көдээ Совет күүскомунуң, районнуң удуртур даргаларының мурнунга тургузуп келген. Даргаларның талазындан таптаашкын үезиниң-не ыыт-шимээн чок, ие, чок-даа дээн харыызы чок туружу бисти кайгадып турар.

Район иштинге шиитпирлеттинмес болганда, ажыкчарлыг чорукту ажыглап, солун дамчыштыр хөйге билдингир кылдыр бо айтырыгны бистиң даргаларывыс харыылап бээр болза.

Бо чагааны бодум хуумдан база эш-өөрнүң, чоннуң дилээн ёзутаар оларның өмүнээзинден бижидим.

Василий ДАГБЫШ.

ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС

«ШЫНГА» харыы

Бо чылдың сентябрь 17-де үнген «Шын» солунга «Шаңда оваалаңган, канчаарыл» деп эгелиг шүгүмчүлелдиг материалга харыыны Эрзин районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының кол экономизи Д. Ш. Сугдуров редакцияже чоруткан.

«Чаа орук» совхозта дужут ажаалдазы оожум чоруп турар дугайында солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалда айыткан четпестер шын болганын ында бижээн. Совхозтуң дирекциязы дужут ажаалдазын дүргедедир хемчеглерни алган түңнелинде, сентябрь 24-те ажаалданы доосказ, тараазы күрүнеге садып, үрезинге уруп алганын айыткан.

Келир чылын дужут ажаалдазынга бо чылгы четпестерни катаптавазы-биле немелде хемчеглерни совхозтуң дирекциязы ажылдап кылган. Хову бригадазының төвүнде тудугларның капитал септелгезин кылыр, 500 тонна тараа урар складты, 2500 дөрбелчин метр цементилээн шанны тударын шиитпирлээнин харыыда бижээн.

СООН ИСТЭЭР, МУРНУН ХЫНААР

Оваарымчалыг, хынамчалыг болурунуң дугайында мындыг сөстер бар. Оон утказы ханы. Шынап-ла, кандыг-бир чүүлдү кылырда, эң ылаңгыя солунга харыы бээрде, сөс бүрүзүн хынаар, бодамчалыг болур херек.

Бо чылдың майда бистиң редакцияга Бии-Хемниң Сесерлигден шүгүмчүлелдиг чагаа келген. Ук салбырда автомагазин эргелекчизи Биче-оол Ензак ажылынга ээ-харыысалга чок дээрзиниң дугайында ында бижээн болган. Ол фактыны хынап көөрү-биле авторнуң чагаазын Бии-Хем районунуң баштаар чериниң даргазы Ю. В. Кудряже редакция чоруткан турган.

Чагаада фактылар шын болган, ынчангаш Б. Ензакты өскээр шилчиткен, оон орнунда өске бир садыгжы-чолаачыны чорутканының дугайында райпо даргазы биле партия организациязының секретарының ат салганы харыыны алгаш солунга парлаан.

Удаваанда ол харыыны районнуң партия организациязының хуралынга чугаалашкан, фактылар бадыткаттынмаан дээр дугайында редакторнуң адынга чагаа келген, ында харын солуннуң ажылдакчыларын буруудадып, кайыын ындыг харыы алган силер деп бижээн болган. Ол харыы— чагааны бистер мурнунда келген чагаа-биле кады чара парлааш, СЭКП райкомунуң бирги секретарынче, хоолгаларын Бии-Хем райпо баштаар черинче чорудуп, тайылбырлаар ужурга таварышкан бис.

Оон соонда сентябрьда райпода партия организациязының секретары А. Саттың ат салганы мындыг харыы келген:

«Бии-Хем районунуң партия организациязы август 26-да хуралга «Шын» солунга шын эвес берген информацияның дугайында коммунист Б. М. Ензактың билдириишкинин дыңнап чугаалашкан.

Партия хуралының соонда 1988 чылдың июль 27-де райпо даргазы Ю. В. Кудряның база партия организациязының секретарының ат салгаш, 1988 чылдың июнь 3-те шын эвес харыының талазы-биле тайылбырлаан бижикти силерниң адресиңерже чоруткан турган.

Ол үеде райпо даргазының хүлээлгезин түр күүседип турган садыг килдизиниң эргелекчизи Лидия Ксенофонтовна Шутованың буруузу-биле шын эвес информация эрте берген дээрзин солунга дыңнадырын силерден улуу-биле диледивис.

Бии-Хем районунуң партия организациязының секретары А. Х. Сат».

Ынчангаш ам эш А. Саттың дилээ-биле оон харыызын парладывыс. Бо материалда кирген фактыларны эки хынап албайн, далаш болурга ындыг-ла болгай. Анаа-ла ажылдап турган кижини эпчок чүүлге таварыштырганнар-дыр.

Бистиң редакцияның сорулгазы болза, хынаттынмаан материалдарны аргалыг-ла болза, солунга парлавас бодап турар бис. Ынчангаш Бии-Хемде «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырындан келген шүгүмчүлелдиг материалды райпоже чорудуп турган чылдагаанывыс ол турган чүве.

Улусчу контролёрларда

УЛАМ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУР

Эрзин райкүүскомунуң иштики херектер килдизинде чоңдан кирген чагаа, билдириишкиннер, хомудалдар болгаш дыңнадыышкыннарны сайгарып турарының дугайында хыналданы районнуң улусчу контроль комитеди чоруткан.

Чоңдан кирген чагаалар, хомудалдар, билдириишкиннер дээш өске-даа дыңнадыгларны бүрүткеп турар тускай дептерлер иштики херектер килдизинде бар. Бирги дептерде билдириишкиннер, чагааларны, хомудалдарны бүрүткеп ап, оларга хамаарыштыр кандыг хемчеглерни алганын демдеглеп турар. Ийиги дептерде иштики херектер килдизиниң дежурныйынга аас азы телефон-биле дыңнадыгларны, үшкү дептерде оттурган херектерни, дөрткүзүнде иштики херектер килдизиниң секретарынга кирген чагаа, билдириишкиннерни бүрүткээн.

Бо чылдың эгезинден бээр сентябрь 10-га чедир ниитизи-биле, бирги дептерде демдеглелдер ёзугаар, килдиске 114 бижимел билдириишкиннер, хомудалдар кирген. Оларның аразындан 46 билдириишкинде азы кирген хамаатыларның талазындан кемниг херектиң чылдагааны чок болганы-биле херек оттурарындан иштики херектер килдизи ойталаан. 64 билдириишкин ёзугаар херекти оттургаш, истелгени кылган, 4 билдириишкинге хамаарыштыр протокол тургускаш, буруулуг кижилерни сайгарзын дээш материалдарны эш хуузунуң судунче чоруткан.

Иштики херектер килдизиниң дежурныйынга аас, телефон-биле кирген хомудалдарны, дыңнадыгларны бүрүткээш, оларның-биле ажылдаан. 41 дыңнадыг ёзугаар херекти оттурган, 25 хомудалды истеп хынаан, буруулуг кижилерни ажылдап турары организацияларга, назы четпээннер комиссиязынга көөрү-биле дыңнадыгларны чоруткан. Чурум үрээн кижилерниң чамдызын торгаан. Аас база телефон-биле кирген дыңнадыглар, хомудалдар, билдириишкиннерни изин-биле хынап, хемчеглерни алганы дептерде демдеглелдерден илдеп.

Иштики херектер килдизиниң секретарынга кирген чагаалар, билдириишкиннер ёзугаар 64 херекти оттурган. Оларның хөй кезиинин истелгезин доосказ, судче шилчиткен.

Дөрткү дептерде демдеглелдер июль 10-га чедир бар. Оон соонда үш ай иштинде чаңгыс-даа билдириишкин кирбээн, демдеглелдер кылбаан.

Чоңдан кирген чагаалар, билдириишкиннер, дыңнадыглар-биле ажылда четпестер база бар. Чамдык кижилерниң билдириишкиннерин хынап көрбээн. Харыылап бергени сентябрь 10-га чедир билдинмес. Чижээ, А. У. Ынаалай деп кижи 1988 чылдың январь 28-те паспорт чидирген дугайында билдириишкинни киирген. Паспорт столунуң даргазы ону хүлээп алгаш, харыылап бербээн. Ындыг билдириишкиннер А. Ш. Лойгу, В. Хомушку. С. Доңгактан база киргилээн. Билдириишкиннерге хамаарыштыр хемчеглер 6-8 айның иштинде алдынмаан.

Чамдык билдириишкиннерге хамаарыштыр кандыг хемчеглерни алганы азы канчаар харыылап бергени билдинмес.

1988 чылдың июнь 17-де СЭКП райкомунуң харыысалгалыг ажылдакчызындан футбол командазынга хамаарыштыр бижик иштики херектер килдизинге кирген. Килдистиң ажылдакчызы Уртунай ону сайгарары-биле хүлээп алгаш, сентябрь айга чедир харыыны бербээн. Молдургалар чидирген дугайында июнь 3-те Маа-Хөө Далайның билдириишкини-биле демги-ле эш Уртунайның канчаар ажылдааны, билдириишкинниң ээзинге кандыг харыы бергени билдинмес. Ижи Кыргыс, Ендан Амыр-Чыргал аъттар чидирген дугайында билдириишкиннерни июнь айда киирген. Оларны эш Айдын-оол хүлээп алгаш, кандыг хемчеглерни алганы билдинмес. Ол дугайында демдеглел дептерде чок.

№ 4 дептерден өскелеринден демдеглеттинген билдириишкиннерни иштики херектер килдизиниң харыысалгалыг ажылдакчылары чогуур үезинде холга ап, таныжып, хемчеглерни ап турар. Ол дугайында демдеглелдер дептерлерде бар.

Иштики херектер килдизиниң начальнигиниң, ооң оралакчызының хамаатылар хүлээп алыр хүннерин, шактарын бижээш аскан. Чоңдан кирген билдириишкиннерни, дыңнадыгларны бүрүткээриниң, сайгарарының чурумун көскү черде азып каан.

Суурларже үнүүшкүннер үезинде иштики херектер килдизиниң начальниги, өске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар хамаатыларны хүлээп ап, оларның сонуургаан айтырыгларынга тайылбырны берип турарлар.

Иштики херектер килдизиниң ажылдакчыларынга хамаарыштыр кирген хомудалдар, билдириишкиннер чок.

Чоннуң чагаалары болгаш билдириишкиннери-биле ажылдарны экижидерин, четпестерни чайладыр дээш хемчеглерни ап, ооң түңнелин 1989 чылдың январь 10-га чедир районнуң улусчу контроль комитединге дыңнадырын иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы А. М. Айдын-оолга дааскан.

Саян ОРУС-ООЛ.
Эрзин районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

КҮҮСЕЛДЕ КАНДЫГЫЛ?

«Чурттаар оран-бажың— 2000» программа

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтерниң ролюн улам ыңай бедидер болгаш харыысалгазын күштеддирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Ында чурталга бажыңнарын болгаш социал-культура объектилерни ажыглалга киирериниң хемчеглерин алырын онзалап айыткан. Ол ышкаш ажылчы чоннуң ажылдаарынга, чурттарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын доктаамал холга алырын база Советтерге дааскан.

Бо негелделерни күүседир дээш улус депутаттарының Чадаана хоорай Совединиң күүскому чамдык ажылдарны чорутса-даа, девискээринде чурталга бажыңнарын ажыл-агыйжы арга-биле тудар дигениниң чугаалашканын сессияга чаңгыс-даа дыңнатпаан. Ында ыяш ажыл-агый чери, РАҮК чөвүлели, райүлетпүр комбинады, «Агроүлетпүртранс» бүдүрүлгези, АКМК-1, райпо, «Хемчик» аңныыр-тывыыш ажыл-агый чери, культура килдизи, пассажирлер АТБ-зи, орук-септелге-тудуг эргелези, сүт болгаш хлеб заводтары дээн ышкаш организацияларның, бүдүрүлгелерниң удуртукчулары-биле хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы Калдар-оол Комбуевич Куулар бажыңнарны ажыл-агыйжы арга-биле тударын чугаалашкан турган. Ам ооң күүселдези кандыгыл?

Эрткен чылын хоорай Совединиң күүскомунуң шугуму-биле 10 аал ишти чурттаар беш бажың туттунган. Оларның өртээ 197 муң рубль. Бо чылдың планында көрдүнген беш бажыңның үжүнде өг-бүлелер чурттай бергеннер. Ам ийизи ажыглалга кирериниң кырында келген. Бо бажыңнар чүгле хоорай Совединиң күүскомунга хамааржыр. Хоорай Совединиң балансызында 265000 дөрбелчин метр шөлдүг 309 чурталга бажыңы туруп турар. А бажың оочурунда 134 өг-бүле бар. Чогум тускай оочурда 73 кижи.

2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн аңгы бажың азы квартира-биле хандырарының талазы-биле хемчеглерни районда ажылдап кылган. Ооң күүселдезин албан черлериниң, организацияларының болгаш бүдүрүлгелерниң удуртукчулары канчаар боттандырып турарыл? Бо ажылдың күүселдезин РАҮК чөвүлели, ыяш ажыл-агый чери, үлетпүр комбинады дээре чорудуп келген. Боттарының ажылчыннарын бичии-даа болза, чурталга шөлү-биле хандырган. Ылаңгыя үлетпүр комбинады (директору Идам Ооржак) эрткен чылын ийи аал чурттаар бажыңны ажыглалга киирген. Бо чылын кызыл-булуңнуг, аъш-чем садар буфеттиг, ийи аал чурттаар бир бажыңны ажыл-агыйжы арга-биле тудуп алган.

Организацияда бажың оочурунда 12 кижи бар. Келир чылын дөрт аал чурттаар бажыңны тударын планында киирген. Үлетпүр комбинадында 104 ажылчын санаттынып турар. Ооң кожазы ыяш ажыл-агый чериниң байдалы кандыгыл? Аңаа чедип, бо талазы-биле ажыл канчаар чоруп турарын харыысалгалыг ажылдакчылар-биле чугаалашкан мен. Бо беш чылда беш бажыңны тударын көрүп турар. Ук ажыл-агый черинде тудуг талазы-биле мастер Леонид Новиков хоорай Совединиң күүскомунуң шилип берген чериниң чуруун көргүзүп, ол тудар бажыңнарның төлевилел, өртек-үнези-биле таныштырган. Ыяш ажыл-агый чери эрткен болгаш бо чылдарда бир-бир бажыңнарны ажыглалга киирген. Оларның бажың ээлчээнде 11 кижи бар. Бо хүннерде ийи бажыңның таваан салып алган. Үстүнде адааным бо ийи бүдүрүлге черинде бажыңнарны ажылчыннарга үлээрде, ол талазы-биле харыылаар комиссия, профэвилел дамчыштыр чорудары чаңчыл болу берген.

Ам хоорайда өске организацияларда, бүдүрүлгелерде байдалды көрээлиңер. Эң-не хөй ажылчынныг «Агроүлетпүртранс» (директору Павел Дураев), септелге-техниктиг (даргазы Виктор Ооржак) бүдүрүлгелери, хлеб болгаш сүт заводтары (удуртукчулары Эрес-оол Попуу, Калин Салчак) ажылчыннарының чурттаар оран-бажыңынче сагыш салбайн, даамай хөөннүг олуруп турар. Үениң негелдези-биле ажылдап, боттарының арга-курлавырларын долу ажыглаарының аргаларын тып турар коллективтерниң дуржулгазын көрүп ажылдаары черле албан. Ынчангаш бо бүдүрүлге черлери өскелерден үлегер ап, шимчээ эки.

Ынчалзажок ажыл-агыйжы арга-биле бажың тударында бергелер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа бар. Ол бүгүнү ажып эртер дээш аргаларны тып ажылдаары черле чугула. Ынчалбас болза өг-бүле бүрүзүн аңгы бажың азы квартира-биле хандырар дээш салдынган сорулга ажыл-херекке боттанмайн баар.

Виктор ХОВАЛЫГ.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. 1989 чылдың январь 1-ден эгелээш венгр телевидение дамчыштыр неделяда дамчыдылганың шагы таптыг-ла 15 шак узаар. Венгр телевидениениң удуртулгазы дамчыдылгалардан хостуг хүнну дужүрерин база шиитпирлээн. Чаңчыл болганы-биле хөй чылдарның иштинде ындыг хүн понедельник турган. Ам венгр телекөрүкчүлер теледамчыдылгаларны неделяның бүгү хүннеринде көрүп болурлар.

Дамчыдылганың үезин узадыры-биле кады телепрограммаларның тургузуунга база өскерилгелерни киирер. Бирги программа ВУР-нуң национал программазының эргезин алыр. Ону дамчыштыр ниитилел-политиктиг чугула болуушкуннарны дамчыдып, Венгрияга тургускан фильмнерни көргүзер. Республикада чурттап турар биче национал улустарга студияларның белеткеп кылган дамчыдылгаларга элээн хөй үени бээр. Политиктиг дискуссиялар, кол экономистерниң, политиктерниң болгаш чурттуң хөй-нити ажылдакчыларының киржилгези-биле ужуражыышкыннар болгаш шуулганнар онза черни ээлээр.

Ийиги программа улусту чалгааратпас, хөгледир шинчилиг. Аңаа реклама дамчыдылгаларын кылыр деп турар.

Келир үеде венгр телевидениениң удуртулгазы база бир — үшкү программаны киирер деп турар. Ол коммерция үндезининге ажылдаар болур.

ПЕКИН. Кыдат болгаш Совет Эвилели — кожалашкак ийи улуг күрүне. Оларның харылзааларында аңгылан. чак байдал үениң угланыышкынынга дүүшпейн турар. Ол дугайын найыралдыг япон-кыдат төвүнүң даргазы Иосими Фуруи-биле ужуражыышкынга Кыдаттың улустуң политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң Бүгү-кыдат комитединиң даргазы Ли Сяньнянь медеглээн.

Кыдат-совет харылзааларны болур-чогууру-биле тургузарының херээнге кампучи айтырыы моондак болуп турар деп, Ли Сяньнянь демдеглээн. Бо чылын КУР-нуң даштыкы херектер министри Совет Эвилелинге баар. Бир эвес ийи чурттуң министрлериниң ужуражыышкынынга эки түңнелдер чедип алдынар болза, дээди деңнелге совет-кыдат ужуражыышкын келир чылын боор болур деп, Ли Сяньнянь демдеглээн.

ХАНОЙ. Бо чыл Вьетнамның үлетпүрүнге оларны бот-орулга-чарылганың принциптеринче шилчиткени-биле холбашкан экономиктиг шенелдениң амыдыралчызының херек кырында хынап көөрүнүң үези болган деп, «Нян зан» солун бижип турар. Чыл эгезинден бээр үлетпүр хөгжүлдезиниң түңнелдерин үндүрүп тура, заводтарның болгаш фабрикаларның хөй кезии бүдүрүлгени эде организастаар, эргелеп башкарылганың ажылдакчыларының санын кызырар, күш-ажылды кылганын барымдаалап төлээрин нептередир талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап чоруткан деп, ВКП ТК-ның органы онзалап демдеглээн. Ол чорук эки түңнелдерни берген: үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 7 хуу өскен. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, электро-энергия, цемент, электри шимчедикчилери бүдүрери ышкаш ындыг адырларга оон-даа улуг—11,7-ден 32,4 хууга чедир немелде өзүлде болган. Көдээ ажыл-агыйга минералдыг чемишчидилгелерни болгаш гербицидтерни садары илдеңи-биле улгаткан.

(СЭТА)

Октябрь 26— Австрия Республиканың национал байырлалы, доктаамал нейтралитет политиказын чарлааныңың хүнү.

1955 чылдың Күрүне керээзи болгаш доктаамал нейтралитет дугайында австри парламентиниң хүлээп алган хоойлузу ол чурттуң национал долу хамаарышпас чорууңга болгаш Европага тайбыңны база доктаамал чорукту хандырарынга онза ужур-дузалыг болган. Күрүнениң доктаамал боттандырып турар угланыышкыны аңаа делегей ниитилежилгезиниң хүндүткелин берип, делегей херектеринге идепкейлиг болгаш боттуу-биле киржиринге Австрия Республикага кончуг улуг аргаларны ажыдып берген.

ЧУРУКТА: Венада конгрестериң «Австрия» деп төвү болгаш «КНО-нуң хоорайжыгажының» бажыңы.

А. РУХАДЗЕНИН фотозу.
(СЭТА-ның фотохроиказы).

БЕДИК ҮНЕЛЭЭШКИН

ГАВАНА. (СЭТА). Бразилияның президентизиниң Совет Эвилелинче төөгүде эң баштайгы аян-чоруу ийи чурттуң аразында харылзааларны хөгжүдеринге чаа чада болур деп, Пренса Латина агентилел тайылбырлап демдеглеп турар. Москвага ат салган совет-бразил документилер кады ажылдажылганың хөй санныг угланыышкыннарын — космос делгемин кады тайбың ажыглаарындан эгелээш үлетпүр дериг-херекселдерин бот-боттарынга садарынга чедир хаара тудуп турар. Аян-чоруктуң политиктиг талаларынга хамаарыштыр «Тайбың болгаш делегей кады ажылдажылгазы дээш демниг хөделиишкиннерниң принциптериниң дугайында декларацияга» М. Горбачевтуң болгаш Ж. Сарнейниң ат салганы делегейге улуг онза салдарлыг болган деп, Пренса Латина демдеглеп турар. Ол документиниң принциптеринге даянып алгаш, ССРЭ болгаш Бразилия КНО-нуң Уставын болгаш делегей эргезиниң өске-даа нормаларын, тускай догуннаар деӊ эргени, боттарының хүндүлежирин, улустарның деӊ эргезин болгаш бот-башкартынар чоруун, иштики херектерге холгаарлап киришпезин, күш ажыглавазын, маргылдааларны тайбың шиитпирлээриниң шыңгыызы-биле сагып тургаш, олар ийи талалыг харылзааларны хөгжүдер. Декларацияның принциптери космосту милитаризаставаазын, ядролуг болгаш массалыг узуткаашкынның чепсээниң өске-даа хевирлерин нептередирин болдурбазын хүлээп көөрүнүң эргежок чугулазын баш удур көрүп турар. Сайзыраңгай болгаш хөгжүп орар күрүнелерниң аразында ылгалды кызырары эргежок чугула болганда, боо-чепсектиң эндере бүдүрериниче үндүрүп турар акша-хөреңгини өскээр чорударының, чижээлээрге, «үшкү делегейниң» чурттарының социал-экономиктиг хөгжүлдезинче чорударының идеязынга ССРЭ болгаш Бразилияның бердингенин бадыткаан деп, Пренса Латина демдеглеп турар.

ЧЕЧЕКТЕР САЛГАН

БЕЛГРАД. (СЭТА). Фашистиг эжелекчилерден Белградты хостааның 44 чылы-биле холбаштыр Югославияның найысылалын хостаары дээш тулчуушкуннарга мөчээн совет болгаш югослав дайынчыларның тураскаал хөөрүнге чечектер салган. Ооң ёзулалынга Белградтың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери, югослав улусчу армияның дайынчылары, ССРЭ-ниң элчин чериниң болгаш ЮСФР-де совет өске-даа албан черлериниң ажылдакчылары киришкен.

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

1. ЫЫТТАВАЙН БААР АРГА ЧОК

1988 чылдың октябрь 5-те үнген № 230 «Шын» солунда Эдуард Донгактың «Ийи деңнелге» деп эгелиг чүүлүнде чылдар болгаш фактылар дугайын бижээнин дыка сонуургадым. Бистиң хоорайывыстың үжен чылдар үезинде турганы-биле амгы үени деңнээнин бо хоорайга 1939 чылдан бээр чурттап келген болганымда, мээң карактарымга тода көстүп келир-дир. Ол херек чок ыраккы Бай-Тайгадан чааскаан келген бот оол мен безин дөрт уруглуг мен, а уругларым уруглары чеди. Ол дээрге өөрүшкүнүң өөрүшкүзү болбас аргажок.

Мындыг өөрүшкүлерни карартыр базып келир, болган таварылгаларны ында база бижээни таварылга эвес. Шалык Лопсан-Самбуу ышкаш аас-кежик чок болган кижилерни ам салаа базып санаары берге. Ындыг кижилерниң база оларның ажы-төлдериниң, чоок кижилериниң ажыг човулаңнарын сактып кээрге, кижиниң баары ажып келир. 1930 чылдарда, дыка үр үеде Бай-Тайга районунуң Шуй сумузунга даргалап келген, ядыы араттың өг-бүлезинге төрүттүнген Салчак Борбак-оолдуң хуу-салымы Шалык Лопсан-Самбуудан дора хире болган. Ону Кеземче Хоойлузунуң 58 чүүлү-биле националист-контр дээш үр хуусаалыг шииткеш, Саян артынче октапкан. Оон эгелээш-ле бо хүнге чедир оон оон ынайгы хуу-салымы оон төрелдеринге, чаңгыс чер-чурттугларынга билдинмес болуп арткан.

Чоокта чаа СЭКП обкомунуң бюрозу 1930—40 болгаш 50 чылдарның эгезинде Тываның девискээринге болгулап тургулаан репрессияларның үжүн кандыг-даа буруу чок черге шииттирген кижилерниң херектерин сайгарып, оларның арыг-шынчы ат-алдарын катап тургузар, агартыр дугайында тускай комиссияны тургусканын парлалгага дыңнаткан болгай. Ам ол комиссияның кандыг үре-түңнелдиг, дидим ажылдаарын чон улуг сонуургал-биле манап турар.

Барымдаа чок черге шииттирген дээш ону ам агартыр хемчеглерден аңгыда, оон дудак чок, тон чугула тодарадыр айтырыг көрдүнген комиссияның мурнунга туруп кээри чугаа чок. Тодаргайлаарга, репрессия чүнүң ачызында, база чүү соруглалыг болуп турганы. Төп солуннарда бижип турарындан алырга, репрессия, кызар-кыяр чорук, нүгүлдээшкин чүгле кижиге чүдүүр чорук тергиидеп турар үеде, чүгле оон уржуундан болуп турган. Ынчангаш Тыва база кижиге чүдүүр чоруктардан хостуг эвес болганы ол бе?

Моон соңгаар мындыг өөдежок чүвелерни дазылы-биле узуткаары дээш ак сеткилдиг, шынчы кижи бүрүзү бо талазы-биле боттарының санал-оналдарын, бодалдарын үстүнде көрдүнген комиссияга иледедип, дуза чедирзе, ында багай чүве чок хире.

Бодун тогдунар, хуузунда ат-алдар, хүндү сүрер турган кижилерни бо хүнде, ажык-чарлыг үеде, туюлунга чедир сойгалап илередир шаг-үе келген хире.

Мээң чагыткаш номчуп турарым «Известия» солунга бо бүгүнүң дугайында удаа-дараа бижип турар-дыр. Ынчангаш бистиң солуннарывыска мындыг айтырыгларны ажык-чарлыы-биле чырыдары чугула деп бодап тур мен.

Михаил ШУР-ООЛ, пенсионер.

2. КОРГУНЧУГ СӨС

«Ийи деңнелге» деп чүүлдү номчааш, Тес-Хемниң О. Шынаа чурттуг Шалык Лопсан-Самбуу деп кижиниң салым-хуузун кыска-даа болза билип алдым. Аныяк-өскен байтыгай, бистерге, улуг улуска безин билдинмес кижилерниң дугайын солун дамчыштыр бижий бергени дыка сонуурганчыг-дыр. Тывага сталинизмниң тергиидеп, кем-буруу чок черге кижилерни хилинчектеп турганын «Шын» солун дамчыштыр бижий бергенин деткидим. Ынчангаш солунувус хүн бүрүде үнүп турар номерлери черле номчуштуг, ханы утказыг, төөгүнү шыны-биле чугаалап бээр материалдарлыг үнүп эгелээни өөрүнчүг-дүр.

«Төөгү билбеске, төөрээр, төрел билбеске, түрээр» деп чугаа бар. Ийи-чаңгыс кижилерге чүдүүр чорук Тывага база турганы билдингир. Чижээ, ол үениң-биле эртем-билиг шыырак, депшилгелиг угаан-бодалдыг Лопсан-Самбуу ышкаштар көңгүс куруг черге он беш чыл иштинде кара-бажыңга олуруп, амыдыралында чүнү-даа көрбейн барганын ам сактып олурар-дыр бис. Шынап-ла, Лопсан-Самбуу дириг чораан болза, биче буурай бистиң чоннуң социализм оруу-биле хөгжүүрүнге бодунуң күжүн харам чокка бээр турган ийик.

«Контр» деп сөстү дыңнап чораан мен. Ажыл-агыйның углайн барган, азы бичии-ле шын эвес чүве чугаалапкан болза, контр сен дээрге аксы хак дээр. Кандыг-даа кем чок кижилерни ук сөске чыгап алгаш, кем-херек алдынче кирип турган чоруктуң багай уржуу ол-дур. Коргунчуг сөс «КОНТР» бистиң аравыска чанның ышкаш чурттап чорду. Ам оон дазылын тура соп, хилис черге ялага онаашкан кижилерни агартып турар апарды.

Төөгүнүң баларланчак талаларын аажок базырып келдивис. Эде тургустунуушкунуң үезинде кая, кажан, кандыг болуушкуннар турганыл, кым буруулугул, азы кымда чогул деп айтырыгларны тодарадып эгелээн.

Шалык Лопсан-Самбуу ышкаштарның чырык адын катап эгидээлинер. Ажылчын кижи мен. Төөгүнү шыны-биле билип алыксап тур мен. Ону чажырган херээ чүл? Ынчангаш моон-даа соңгаар ук темага материалдарны хөй-биле чырыдарын дилеп олур мен.

Салчак-оол СЕРЕН. Тудугжу.

3. «ШЫН ТИИЛЭЭР, ООЛДАРЫМ!»

«Шын тиилээр, оолдарым!».

Эмчиге чыткаш, бир хүн «Шын» солунну номчуп олурдум. Ачамның чуруун көрүп кааш, кайгай бердим. Оон чырык ады кажан бир шагда эгиттинип келир ирги бе деп иштимде чигзинип бодап чорааным ам уттундурган. Шалык Лопсан-Самбуунуң улуг оглу мен. Каа-Хемниң Дерзиг-Аксында школада башкылап турар мен.

Ачам Шалык Лопсан-Самбуу 15 чыл чыгыы кара-бажыңга олургаш, 1955 чылда чанып келген. Ол кээрде оон кадыы кедергей баксыраан. Политиктиг херектээн дээш Норильскиниң рудниктеринге ажылдап турган. Сталинниң удуртулгазын сойгалаан сөөлүнде, аңаа хамааты атты дедир эгиткен.

Ачавыс чанып келгеш, Самагалдайга районнуң амыдырал хандырылга пунктузунга мастерлеп турган. Кадыы кедергей баксыраан, эмчиден үнмес. Хосталып келгеш, үш-ле чыл чурттаан. Бежен харлыында хоочузундан мөчээн. Норильскиниң рудниктеринге ажылдап каапкан болгаш, кадыы багай келген кижи. Оон кадында угааны база арай чиктиг апарган чораан. Бир чүвени чугаалап олургаш, оон өске чүүлче шилчий бээр. Сагыш-сеткилдиң аарыы ол хире күштүг болганы ол боор оң.

«Кандыг-даа байдалда чүвениң шыны херек. Шын кажандаа тиилээр, оолдарым!» — деп оон байгы чугаазы ол. Чогум школага өөренип чорумда, фамилиям Шалык. Школа доозупкаш, документилеримни көөрүмге, Тондуп чораан. Күрүнеге, чонга удур үзел-бодалдыг кижиниң оглу болу бээринден корткаш, авам фамилиямны, ачамның адын өскертип каапкан чораан. Менден бичии, ам Тес-Хем райпозунда товароведтеп ажылдап чоруур Сергей дуңмамның база ындыг.

Ш. Лопсан-Самбуу ол үеде, шынап-ла, бижик-билиглиг кижилерниң бирээзи чорааны шын. Ынчангы солуннарга, сеткүүлге оон бижээни шүлүктери парлаттынып турган. Ачам дугайында оон билир кижилери чылыг сөстер чугаалаар чүве. Ам оон шынчы адын катап эгидип бергенинге кызыгаар чок өөрдүм. Чүгле ол эвес, өске-даа кижилерниң кем-буруу чогун чонга ажыы-биле чарлаары күзенчиг-дир.

Делгер ТОНДУП. Башкы.

Школа болгаш амыдырал

Вера Васильевна Даландай Кызылдың педагогика институдун доосааш, Тес-Хемде Берт-Даг ортумак школазында башкылап турар. Ол ам дөрт дугаар чыл ажылдап-даа турар болза бодунуң шилип алган мергежилинге хандыкшылдыг, өөреникчилерге тыва дыл болгаш тыва литература талазы-биле билиглерни бээр дээш кызымак, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап турарындан мактады берген. Оон эрттирип турар кичээлдери, класстан дашкаар хемчеглери солун болгаш өөредиглиг.

ЧУРУКТА: башкы В. В. Даландай.

Иван ДАМБАНЫН фотозу.

ЧУРУЛГА БАШКЫЗЫ

Башкы Арнольд Мирюгин Омскиниң М. Горький аттыг башкы институдунуң чурулга-географ салбырын доосkan дораан Тывага келген. А чурукчу кижиниң ажылдаарынга бистиң / черивистиң бойдузу, аң-меңи, мал-маганы болгаш чонунуң эт-херексели, идик-хеви кайгамчыктыг материал болур. Оон чээрби ажыг чылдар дургузунда төрээн хоорайынче чанып шыдаваан чылдагааны ол.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң чурулга салбыры 1967 чылда ажыттынган, институтту чаа доосkan комсомолчу Арнольд 1969 чылда аңаа келген. Оон бээр мынчага чедир башкылап келген болгаш, училище салбырын доосkan сургуул бүрүзүн билир, оларны өөредиринге болгаш кижизидеринге бодунуң үлүүн киирип келген. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бо салбырда эң-не үр ажылдаан, чаңгыс башкы бо.

Чурулга башкыларын белеткээри — нарын ажыл. Оон ындыг болганындан ук салбырда өөредилгениң хевири безин өске өөредилге черлеринден бир янзы: мында сургуулдар класс аайы-биле кичээлдевес, а чаңгыс-чаңгыс өөренир. Кичээл бүрүзүнде бир башкының чаңгыс өөреникчини өөредири — чогаадыкчы ажыл. Ынчангаш ук салбырның класстарынга (мастерскаяларынга) кичээл үезинде кирерге, хамык улус олалдаан азы кичээл тарай берген ышкаш болур. Ындыг нарын болганындан бо салбырга хүлээп алыр сургуулдарның саны он-на борбак, чылдың-на оон хөй хүлээп алдынмас.

Уран чүүл училищезиниң чурулга салбыры эрткен чылын чээрби чыл оюн демдеглээн. Ол үениң дургузунда 250 ажыг чурукчулар болгаш чурулга башкылары ук салбырны доозуп, улус ажыл-агыйынга немешкен. Манаа Арнольд Сергеевичиниң киирген үлүү улуг. Оон өөреткен сургуулдарындан Алексей Ховалыг биле Елизавета Байынды — Кызылдың уругларның чурулга школазының башкылары, Анатолий Чапчын биле Евгений Желенков — улустуң чурулга мастерскаяларының ажылдакчылары, Олег Борбаа — Тээлиде чурулга школазының директору, Алексей Ондар — Тураннының уран чүүл школазының директору, Күнзет Биче-оол — «Чодураа» совхозтуң каастакчы-чурукчузу... Бо школага сургуулдарны чаңгыстап өөредир болганындан, бирээде, оларның мергежили бедик, ийиде, ол мергежилин каар кадрлар барык чок. Ынчангаш олар республиканың культура амыдыралының хөгжүлдезинге идепкейлиг киржип турарлар.

Чурулга салбырының башкылар коллективи алды-ла кижи. Ынчалзажок оларның алды аңгы чоннуң төлээлери болганы солун. Көрүп-даа көрүнерден: директору орус — Алла Анатольевна Платонычева, а башкылары — хакас Александр Георгиевич Тырышкин, татар Клара Федоровна Шокирова, бурят Вера Сагаандаевна Пихаева, тыва Оюн-оол Доктугуевич Сат. Арнольд Сергеевич боду — чуваш.

— Мындыг бичии коллективтиң кежигүннериниң шуптузунуң өске-өске национальностарның төлээлери болганы бистиң найыралывысты улам быжыглап турар. Ындыг коллективтиг болганынга чоргаарланыр мен — деп, хоочун башкы өөрүп ор.

Арнольд Сергеевич сургуулдарынга быжыг билиг бээр дээш бүгү күжүн берип, арга-дуржулгазын үндүрүп турар. Оон чылдың-на сургуулдарын эдертип алгаш, Ленинград баары чаңчыл болган. Революцияның кавайындан чураан чуруктарының делгелгезин база органызастап турар. Бо чазын база ынаар чораан, оон түңнелин училищеде аскан фоточуруктардан болгаш чураан чуруктардан көрүп болур.

— Эрткен чылын Саян-Шушенск ГЭС-ке ийи катап чордувус—деп, ол чугаалады. — Сургуулдар дыка солун чуруктарны эккелди. А бо күзүн Байкал база четтивис.

Арнольд Сергеевич Байкалдың Листьянкага сентябрь 8-тен 23-ке чедир сургуулдарын чурук чуруурунуң уран аргаларынга өөреткен. Мен октябрь эгезинде ол-ла черлерге чорук, сургуулдарның чураан мяш тудуглар музейин, Ангара өөжүнде Бурган-Даш, Хамар-Дабан болгаш өске-даа черлерни көрдүм. Дыка чараш, турасkaалдыг болгаш төөгүлүг черлерни чураан улус болду. Ылангыя мяш тудуглар музейинде Байкалдың балыкчыларының, хөл кыдыының тараачыннарының эрги эт-херексели сургуулдарның чүгле чуруп өөрениринге эвес, а билип алырынга чугула материалдар болуп турар. Төрээн чуртка ынакшыл, чоргаарал, патриотизм болгаш интернационализм ынчан тыптыр. Ынчан сургуулдар ында туристер баазазынга болгаш Иркутскиниң уран чүүл училищезинге Тыва дугайында чуруктар делгелгезин база органызастаан чорду.

Чурулга салбырының сургуулдары Арнольд Сергеевичиниң удуртулгазы-биле «Радуга» («Чалээш») деп кооператив тургузуп алган. Ам олар чураан чуруктарын ол чараш аттыг кооперативтиң дамчыштыр чонга нептередир. Ук кооперативтиң кол сорулгазы — албан черлеринге, школа, уруглар садтарынга болгаш бүдүрүлге черлеринге каасталга ажылын кылыры. Сургуулдар чүгле чурук чуруур эвес, хана каастаар, мяштан болгаш өске-даа материалдардан каасталга кылыр. Чоокта чаа Сарыг-Сеп школазы бир машина каасталга алган. Чайын Кызылдың Дзержинский аттыг школа-интернадынга, шериг кезээнге каасталга кылган. Бо бүгү ажылдар башкы Арнольд Сергеевич Мирюгинниң удуртулгазы болгаш киржилгези-биле боттанып турар.

Тываның кайы-даа булуңунда бо училищени доосkan чурукчу — Арнольд Сергеевичиниң өөреникчизи. Бо хүннерде олардан байыр чедирипкиннери хоочун башкыга кээр, ол бежен харлап турар. Оларга мен база каттыжып, ам-даа улуг чедиишкиннерни күзеп каайн.

Чооду КАРА-КҮСКЕ.

Чоннуң бүгү-эвилел чизези

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

Чурттакчы чоннуң бүгү-ниити чизези ышкаш онзагай ажылга улуг болгаш хынамчалыг организастаттынган белеткел негеттинер.

Чизеге белеткел үезинде бүгү-ле хоорайларга, суурларга, чурттакчылыг черлерге кудумчуларны аттарының аайы-биле чурумчудар, бажың тудуг бүрүзүн дугаарлаар, а дугаарларны тода, шын бижээш көскү черлерге азар.

Чизени санакчылар бажың бүрүзүнге чедип, кирип тургаш чорудар. Чамдык бажыңнарга түр чурттап турар чурттакчылар туруп болур. Чизени шуут кылып кириптериниң мурнунда, ындыг чурттакчыларлыг бажыңнарның, черлерниң долу даңзызын тургузар. Ынчаар хынамчалыг ажылдаанындан чизеге чурттакчы бүрүзү долу бүрүткеттинген турар.

Чизеге белеткел ажылынга, күрүнениң статистика органнарынга партия комитеттери, совет база ажыл-агый органнары, профэвилел, комсомол болгаш оон-даа өске хөй-нити организацияларынга идепкейлиг киржир, дузалажыр ужурлуг.

Ажыл-херектиң бүдүрүмчелиг боттанырынга кадрлар шиитпирлиг рольду ойнап турар. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга эш М. С. Горбачев мынча дээн: «Бистиң кылганывыс бүгү-ле чүүлдеривис, чедип алганывыс бүгү-ле чедиишкиннер — ол дээрге совет кижилерниң холдарының кылган ажылы, бистиң кадрларывыстың кызымаккай ажылының түңнели-дир». Бо сөстер чурттакчы чоннуң чизези ышкаш нарын болгаш харысалгалыг ажылга хамааржыр. Аңаа үлетпүр, бүдүрүлгелерден, организацияларда, албан черлеринден, өөредилге черлеринден хаара туттунган миллион хире чизечи ажылдакчылар ажылдаар.

Кызыл хоорайга чизени 400 ажыг кижи кылып чорудар. Чизе ажылдакчылары тускай өөредилгени эртер, өөредилге үезинде чүгле чизе дүрүмнерин шиңгээдип алыр эвес, олар чон-биле чугаалажырынга, чизе документилерин долдурарынга база өөренип алырлар. Чизечилерниң ажылы чиик эвес. Чизечи кижи бүрүзү чүс ажыг квартираларны кезиир, каш-каш чүс кижиге чизе документилерин долдурар.

Удавас болур чизеге кадрлар шилип алыры Кызыл хоорайда эгелээн. Үлетпүр, бүдүрүлге, албан чери, организация бүрүзүнче чизе ажылдакчылары шилип бээриниң талазы-биле чагааларны чоруткулаан. Ол чорук чизени шынарлыг чорударынга белеткел ажылын организастап чорударын хандырар.

Чизени совет кижилериниң сонуургалын, күзелин барымдаалап чорудар, оон түңнели-биле экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң, чоннуң чаагай чоруун улам экижидериниң чаа пландары ажылдап кылдыыр деп чүвени совет улус билир.

Чизени эртери болгаш айтырыгларга шын харыы бээри — ССРЭ хамаатызы кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Бир эвес бир бажыңдан чаңгыс-ла кижи астыгар болза, бүгү чурттуң чурттакчы чонунуң түңнел санынга элээн каш миллион кижи кирбейн баар ышкажыл. А бир эвес өг-бүле бүрүзү чизеге баш удур белеткенмейн, чизечиниң айтырыгларынга харыылап чадап, ажылдакчының үезин беш минута безин саададыр болза, ол чурт масштабы-биле алырга, чизечилерге немелде алды миллион шакты чүдүрер ышкажыл.

Айтырыгга хензиг-ле шын эвес харыы чизениң шынарын кудуладыр. «Чизе херээ — албан чериниң херээ эвес, а ол дээрге Республиканың херээ, совет кижи бүрүзүнүң херээ»—деп, В. И. Ленин чугаалаан.

Чизеге кижи бүрүзү идепкейлиг киржиилинер!

Любовь ВИХРЕВА. Статистиканың Кызыл хоорай килдизиниң начальниги.

«АЛДЫН КҮС»

Эрткен дыштаныр хүнде Тээлиниң дугаары үш ортумак школазының 8—10 класстарының өөреникчилери «Алдын күс» кежээзин организастап эрттирген. Кежээни школа директору Анатолий Балындаевич Саая ажыдып, күш-ажылчы дыштаныглга лагериниң чайгы ажылының дугайын чыылганнарга сонуургадып чугаалаан.

Чайгы дыштаныглга үезинде школаның өөреникчилери 11 муң рубльди ажылдап алган. Чижээ, Бай-Тал ортумак школазының чаа школа тудуунга ажылдап чайлаан 10 «в» класстың өөреникчилери 1717 рубльди, 10 «ж» класстың өөреникчилери 1327 рубльди тус-тузунда ажылдап алганнар. Адыг-оол Хертекович Семис-оол башкыга удурткан оңгу класстың Артур Адыг-оол, 9 класстылар Сылдыс, Айдың Сагды алышкылар болгаш 8 класстың Руслан Аптыыла олар «Тээли» совхозтан кээр ёзугаар 500 иртти семиртири-биле хүлээп алгаш, кадарып чайлааннар. Эгезинде оларның дензизи 29 кг турган, а күзүн күрүнеге садары-биле хүлээдирге, бир ирт-ле ортумаа-биле 45 кг болган. Оларны колдуунда бирги сорттуң эъдинге күрүнге хүлээп алган. Оон-биле чергелештир үш тонна ажыг арыг немелде дензини олар алганнар. Ындыг эки ажылы дээш үстүнде адаапым оолдар башкызы-биле кады «Тээли» совхозтуң дирекциязындан акша шаңналын болгаш хүндүлүг бижиктерни алганнар.

Үстүкү класстарның өөреникчилери «Алдын күс» кежээзиниң эгелээриниң мурнунда алдын күстүң сеңгү кылдыр янзы-бүрү кат-чимисти, ногаа болгаш тараа-ааймаандан кылган амданныг аъш-чем делгелге-садыын база организастааннар. Оон ийи чүс бежен рубльди киирип алгаш, 80 рубльди Тайбың фондузунче шилчиткеннер. Кежээни организастап, белеткээринге класстан дашкаар организакчы Галина Сайыр-ооловна Демдектиң киирген үлүү улуг.

Кежээге хана солуннар, чуруктар болгаш ыры, танцы конкурстары болуп эрткен. Улуг залдың ханаларын долдур аскан хана солуннарны шуптузун кичээнгейлиг көрген мен. Чүгле чаңгыс 9 «а» класстан аңгызы, шуптузу орус дыл кырында бижиттинген солуннар болду. Ынчалза-даа ында бижээн чүүлдер биеэги-ле күс дугайында эрги шүлүктер болду. Өөреникчилерниң боттарының чогааткан күс дугайында чаңгыс-даа шүлүү чок. Хана солунну ынчаар далаш-биле, чудукаралап болбас. Оаче улуг кичээнгейни углаар херек. Хана солун демей-ле парлалга-дыр. Ынчангаш ооң харысалгазы улуг болур ужурлуг.

Сарыг-оол САЛЧАК.

МАРГЫШПАС КИЖИ ЧЕМ ЧИВЕС

Демократияның школазы

Совет ниитилелди чугаа-маргыжыглар шыва алы берген. Кым чүнүң дугайын маргышпайн турар дээрил.

Кижилерниң улуг сонуургалын «төгерик стол» ээлей берген. Биргээр чугаалаарга, специалистер-даа, профессионал эвес-даа кижилер бистиң ниитилеливистиң болгаш ниити делегейниң айтырыгларын хостуу-биле чугаалажып турар апарган. Ындыг чугааларның үезинде моон мурнунда Кремльдиң сургаалары үргүлчү көрүп, дыңнап келген «бис» деп ат орнун улам ээзиш ажыглап турар апарганын эскерип боор. Херектиң ужуру боттуг байдалга дүүшпээн-даа болза ындыг. Сөөлгү үеде харын «бодап тур мен» деп сөстерни ажыглаарын кижи бүрүзү оралдажып турар-дыр. «Мен» деп сөстү онзалап аан.

Чүзе чугаалап турар кижилер өскелерден анаа-ла ылгалыр дээш эвес, дыңнакчыны азы көрүкчүнү чугаазының хевири-даа, утказы-даа-биле хаара тударын оралдажып турар. Чүве чугаалаарынга ынак профессорларга негелде оран-дээрге чедир херек апарган. Ындыг таварылгаларда эмин эрттир далажыр болгаш даштыкы хевири-биле хандыкшыл хаара тудар чорук херектиң эрге-ажыынга ис чок артпайн турары база илден.

«Хууда бодал» азы «Санал индири» дээн чижектиг эгелер парлалгада база катап шокарааңайны берген. Бо таварылгада телевидениениң аргалары улуг, чаңгыс стол артынга маргыжып орар чүгле ийи кижи эвес, бүдүн команда саадаптар. Ынчангаш оларның шуугаазыны бот-бодун дыңнажыр арганы оларга бербейн баар чүүлдер безин бар.

Даштыкы чурттарның эртемденнери, политиктиг ажылдакчылары, журналистери азы туристери-биле чугаа дугайын айтып турарым ол эвес. Ону информация чепсектери тодаргай дыңнадып турар. Баштай Маргарет Тэтчерни ап көрээли. Ол, бодунуң политиказын мергежилдии-биле камгалап болурунуң ажыктыг кичээлин бүдүн чартык чыл бурунгаар эрттирген болгай.

Адырам, хей-ле, курут чүве дугайын маргыжып турар эвес кйне? Моон мурнунда ындыг таварылгалар — маргыжыглар оон-моон хып үнүп турду. 20 чылдар үезинде, 30 чылдарның эгезинде политиктиг, оон соонда литературлуг маргыжыглар үнүп турду, ындыг маргыжыглар шуут өске мергежилдиглерниң аразында — төөгүчүлерниң, ажыл-агый ажылдакчыларының аразынга безин боон турду. Амгы үениң чугаа-маргыжыгларының хемчээли база-ла үүрмек боoп турар эвес ирги бе?

Ынчангаш «Правданың» сөөлгү номерлериниң чамдыызын ажып көрээли. Бистиң ниитилеливистиң 20 болгаш 30 чылдар үезинде маргылдаалыг болгаш нарын айтырыгларының дугайында ийи улуг чүүлдү ында парлаан. Биске эң чугула айтырыгларны ында көдүрүп турар. Бисте кандыг социализм туруп турарыл, ооң чогум-на ындыг болганының ужуру чүдел? Ол бүгүнү кым харыылаарыл база социал-политиктиг, экономиктиг, психологтуг кандыг байдалдар бисти 30 чылдарның бергелеринге чедирип келгенил?

Бо дээрге эрткен үеже хая көрүнгени ол-дур. Ынчалза-даа октябрьның бо хүннеринде чурттуң ниитилел шинчилекчилери көскү эртемденнер даштыкы специалистер-биле кады социализмниң амгы үедеги концепциязы чижектиг ындыг айтырыгны база чугаалажып көрүп турар. Оон артык-даа, ээзш-даа эвес аан. СЭКП-ниң идеология комиссиязының чаа удуртукчузу, Политбюро кежигүнүнге чоокта чаа соңгуткан В. А. Медведев «угаан-бодалдарның хостуг чарыжы» дээш конференцияга турушкан. Догмалар, байырлыг!

Чечен чогаал болгаш литература критиктериниң аразында тулчуушкуннар соңгу планче союп кире берген. Спорт «аарыкчыларының» маргыжыглары читкен. Экономика, политика, идеология, чурттуң, социализмниң, тайбыңның салым-чолу — амгы үедеги чугаа-маргыжыышкыннарның хемчээли ындыг апарган.

Мен бодап көөрүмге, маргыжыгларга философтар болгаш социологтар-даа эвес, а экономистер колдап турар ышкаш. Экономика реформаларының темазы эң улуг сонуургалды болдуруп турар. Ооң чылдагааны база билдингир. Амыдырал планын ёзугаар алырга, чугаа болза продуктулар өртектериниң, магазиннерде азы рынокта бар бараанарның дугайында, оон өскээр чугаалаарга, акша хавының сыык азы дыгыйының дугайында боoп турар. Теоретиктиг бедик план ёзугаар алыр болза эде тургустуушкуннуң экономиказы — эң-не берге, ынчалза-даа чаартылгаларның эң-не кедилиг участогу боoп турар.

Чамдыкта маргыжып турарларның факт-барымдаалары болгаш чугаалажып-маргыжар культуразы четпейн баар, ындыг таварылгада джентльменчи аргазын оскунгулаптар чүүлдер бар. Талтаашкын үезиниң уржуктары маңаа хөй салдарлыг.

Кандыг-даа чугаа-соот-маргыжыг тургузукчу күш-ажылды солувас деп чүве билдингир. Ынчалза-даа ниитилел амыдыралын чугаалажып көөрүн эде тургустунуушкун негээн, а ажык-чарлыг чорук аңаа арганы берген. Ынчангаш ам «ажыл кылбас кижи чем чивес» деп бүгүдеге билдингир сөстерни «кым маргышпас болдур, ол чем чивес» деп, сөстер-биле катаптап чугаалаары артык эвес.

Александр ИГНАТОВ. ПМА-ның политиктиг тайылбырлакчызы.

КИНО

ОКТЯБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дорогая Елена Сергеевна» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00 шактарда. Бичии залга: видео «Белые Волки» 13.30, 15.50, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена», 9.00, 10.40, «Следопыт» 12.20, 14.10, 18.40, «Маленькая Вера» 16.00, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мальчик — солдат» 15.00, 17.20, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На семи ветрах» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

(Солунуң дараазында номери октябрь 28-те үнер).

АГААР

Республикага биче булуттаар. Дүне чамдык черлерге хар чаар. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 5—10 градус, чамдык черлерге 1—4 градус соор.

Кызылга биче булуттаар. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 5—7 градус соор. Хүндүс 4—6 градус чедир чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 26-ДА

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 9.30 — Мульт. фильм. 9.45— Медээлер. 9.55 — «Чуртта, Чер». 10.55 — Концерт. 11.30 — 12.30 — Уругларга фильм. «Бичии машинистиң улуг аян-чоруу». 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55—Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 16.30 — «Сээң ленинчи библиотекаң». 17.15 — «Экии, музыка». 17.45 — «Россияга эргим аттар. Станиславский». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.15 — Чалыы назын таңшылап, ырлап тур. 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.50 — Мульт. фильм. 19.00— Австри телевидение программазы. 19.40 — Поэзия минуталары. 19.45 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. «Улуг-хүнде селгүүстээшкиннер» «Шенекчи», «Ачай». 21.00—«Үе». 21.30— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Совет ыры концерти. 22.05 — Бут бөмбүү. Европа чемпионнарының кубогу. «Стяуа» (Бухарест) — «Спартак» (Москва). Чапсарда (22.55)— Бөгүн делегейде. 00.00—01.00— Бут бөмбүү. УЕФА кубогу. «Динамо» (Минск)— «Виктория» (Бухарест).

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10 класс. Санаашкыннарның алгоритмнери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге Кооперация дугайында Хоойлуга хамаарыштыр чагааларга харыылар. 10.25 —Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35— Ниити 9 класс. Дириг амытаннар болгаш хүрээлел. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Дон Жуанның күткүлгези». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Дилим чорук». 2-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Автотранспорт ажылдакчыларының хүнүнге». 18.50 — Медээлер. 19.00 — «Үежи». Кызылдың аныяктары — ВЛКСМ-ның 70 чылынга.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Навои хоорайның комсомолчуларының чугула айтырыгларының дугайында телеочерк. 20.40 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00 —«Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Лучафэрул». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 23.00 — 00.05 —«Лев Толстой дугайында сөс». 3-кү фильм.

Тыва АССР-ның Журналистер эвилели, «Шын» солуннуң коллективи ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң кежигүнү, персоналдыг пенсионер

Сергей Серенович КЫЗЫЛ-ООЛДУН

үр аарааш мөчээнин дыңнатпышаан, оон өг-бүлезинге, чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжы амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73 чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-4.-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Солуннуң индекизи 54241. Тиражы 24637 экз

Тыва АССР-ның Ном үндүрер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 197 ТС—00586